

TRENTA PREGUNTES SOBRE

L'OTAN 30 ANYS DESPRÉS
DEL REFERÈNDUM

CENTRE DELÀS

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

EINES DE PAU,
SEGURETAT I JUSTÍCIA
#17

Centre Delàs d'Estudis per la Pau

TRENTA PREGUNTES SOBRE L'OTAN

Trenta anys després del referèndum

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

CENTRE DELÀS
D'ESTUDIS
PER LA PAU

#17

Aquest llibre ha estat també editat en PDF i ePub seguint criteris de sostenibilitat.

Els llibres de la col·lecció «Eines de Pau, Seguretat i Justícia» volen ser, sobretot, un suport útil per a les persones que, amb diferents graus d'implicació, se senten compromeses amb el treball per la pau. Amb aquesta col·lecció volem posar a l'abast del públic llibres curts, clars i pràctics, llibres que proporcionin tant una visió crítica de les relacions internacionals i els conflictes en el món actual com orientacions i guies per a l'activisme en favor de la pau i la justícia; tot un repte que esperem assolir posant a mans dels lectors i les lectores les traduccions d'obres de reconeguda qualitat i també de producció pròpia.

Aquesta col·lecció està codirigida per Tica Font, Rafael Grasa i Elena Grau.

© Centre Delàs d'Estudis per la Pau, 2016

© Institut Català Internacional per la Pau, 2016

Autors: Gemma Amorós, Xavier Bohigas, Pere Brunet, Tica Font, Teresa de Fortuny, Tomàs Gisbert, Eduardo Melero, Pere Ortega, Ainhoa Ruiz.

Disseny gràfic: Arianne Faber

© Il·lustració de la coberta: Arianne Faber

Realització editorial: líniazero edicions

Col·lecció «Eines de Pau, Seguretat i Justícia»

Institut Català Internacional per la Pau

C. Tapineria, 10, 3a planta

08002 Barcelona

www.icip.cat

Dipòsit legal: B 5060-2016

Aquesta obra està sota una llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 Espanya de Creative Commons. Per veure'n una còpia visiteu <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/>. Es permet la còpia, distribució i reproducció d'aquesta obra sempre que sigui sense ànim de lucre, se n'acrediti l'autoria i es mantingui la nota de llicència.

El Centre d'Estudis per la Pau J. M. Delàs, fundat l'any 1999, té com a missió el foment d'una cultura de pau i la construcció d'una societat desarmada, i per això es dedica a sensibilitzar sobre els efectes perversos de les armes i el militarisme. Combina el treball d'estudi i publicació amb la difusió i la mobilització social al voltant dels efectes negatius del militarisme, entre ells la despesa militar, la R+D militar i la fabricació i el comerç d'armes, així com la denúncia de l'incompliment dels acords dels governs en aquestes matèries.

El Centre d'Estudis per la Pau rep el nom de J. M. Delàs, en record de Josep Manuel Delàs, que va ser president de Justícia i Pau de Girona i abans comandant de l'exèrcit a la reserva i membre de la UMD (Unió Militar Democràtica) i que va decidir en l'última etapa de la seva vida dedicar-se a la ferma defensa de la pau i els valors de la noviolència.

Autors

Gemma Amorós

Xavier Bohigas (coordinador)

Pere Brunet

Tica Font

Teresa de Fortuny (coordinadora)

Tomàs Gisbert

Eduardo Melero

Pere Ortega

Ainhoa Ruiz

SUMARI

Pròleg de José Luis Gordillo	8
1. Presentació. Té sentit parlar encara avui del referèndum i de l'OTAN? (Teresa de Fortuny, Xavier Bohigas)	12
2. Què és l'OTAN? (Pere Brunet)	14
3. Quin model polític i social defensa l'OTAN? (Pere Ortega)	17
4. És cert que l'article 5 obliga als estats membres a prestar ajuda militar en cas que una de les parts ho sol·liciti? (Pere Ortega)	18
5. L'OTAN és una organització subsidiària de Nacions Unides? (Pere Ortega)	20
6. Quina és l'estratègia de l'OTAN? (Tomàs Gisbert)	21
7. El Concepte Estratègic de l'OTAN: s'ha aprovat de manera legal? (Eduardo Melero)	24
8. És l'OTAN un bloc militar i polític cohesionat i homogeni? (Pere Ortega)	25
9. Ha permès l'OTAN una defensa europea independent? (Tomàs Gisbert)	28
10. Quina és la política nuclear de l'OTAN? (Xavier Bohigas)	30
11. L'OTAN té armes nuclears? (Xavier Bohigas)	31
12. Hi ha armes nuclears a Europa, fora de França i la Gran Bretanya? (Xavier Bohigas)	32
13. Quina era la conjuntura política abans del referèndum? (Teresa de Fortuny)	34
14. Què va representar la campanya del referèndum de 1986 sobre la permanència d'Espanya a l'OTAN? (Pere Ortega)	37
15. Què es preguntava en el referèndum de 1986? (Xavier Bohigas)	40

16. S'ha complert la primera condició del referèndum de permanència a l'OTAN? (Pere Ortega)	42
17. S'ha complert la segona condició del referèndum de permanència a l'OTAN? (Xavier Bohigas)	43
18. S'ha complert la tercera condició del referèndum de permanència a l'OTAN? (Teresa de Fortuny)	45
19. Com es va transformar el discurs polític del PSOE durant la dècada dels vuitanta? (Pere Brunet)	47
20. Com ha canviat la postura dels partits polítics espanyols sobre l'OTAN, entre 1981 i 2015? (Pere Brunet)	49
21. Quins costos econòmics representa per a Espanya la incorporació a l'OTAN? (Pere Ortega)	51
22. Quins són els acords bilaterals Espanya-Estats Units? (Tica Font)	54
23. Va establir l'OTAN relacions amb la dictadura franquista? (Ainhua Ruiz)	57
24. Quines són les bases militars de l'OTAN a l'Estat espanyol? (Tica Font)	60
25. És cert que les bases militars són una font de creació de llocs de treball? (Teresa de Fortuny)	64
26. El fet de formar part de l'OTAN implica riscos per a la població? (Teresa de Fortuny)	66
27. Quina és la relació entre l'OTAN i la xarxa clandestina terrorista Gladio? (Ainhua Ruiz)	69
28. Ha actuat l'OTAN en missions fora de les seves fronteres? (Gemma Amorós)	71
29. L'OTAN contribueix al militarisme europeu i mundial? (Pere Ortega)	73
30. Coneixem el passat i el present del moviment per la pau. Quin hauria de ser el seu futur? (Tica Font)	75

Nota: L'última consulta a tots els enllaços de llocs web correspon al 20 de gener de 2016

PRÒLEG

El 12 de març de 1986 es va celebrar un referèndum consultiu sobre la permanència d'Espanya a l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord. L'objecte de la consulta era decidir si quedar-s'hi o sortir-ne, atès que Espanya en formava part des de 1982. La decisió d'ingressar a l'OTAN la va prendre el govern d'UCD amb el suport d'una majoria parlamentària (de la qual formaven part, a més d'UCD, la dreta radical de Fraga més les dretes nacionalistes catalana, basca i navarresa), però en contra de l'opinió majoritària de la ciutadania espanyola, la qual rebutjava aquesta mesura.

Així, per exemple, quan faltava una setmana perquè comencés la discussió parlamentària al respecte, el diari *El País*, en la seva edició del 20 d'octubre de 1981, va publicar un sondeig segons el qual només un 18% de la població es declarava a favor d'entrar a l'OTAN, mentre que el 52% es declarava obertament en contra (la resta no sabia o no contestava). Per tant, en aquest assumpte el Parlament no representava la població que afirmava representar. A qui representava, doncs? Quina mena de grup de pressió havia aconseguit que s'aprovés aquesta mesura que la població rebutjava? D'altra banda, UCD era una formació política que el 1981 estava perdent suport electoral a la velocitat de la caiguda lliure. En les eleccions generals de 1982 va ser tal el seu fracàs (va passar de 6.268.593 votants el 1979 a 1.494.667 el 1982) que UCD va desaparèixer com a partit. Per què, doncs, els dirigents d'UCD van decidir suïcidar-se políticament promovent una decisió tremendament impopular? La resposta a aquestes preguntes es troba en l'intent de cop d'estat perpetrat el 23 de febrer de 1981. Sense entendre l'efecte que va produir el 23-F entre els dirigents dels principals partits polítics no es pot comprendre la manera precipitada en què Espanya va entrar a l'OTAN.

La decisió de sol·licitar l'entrada a l'Aliança Atlàntica la van prendre els mateixos diputats que vuit mesos abans s'havien passat gairebé divuit hores encanionats pels fusells dels guàrdies civils de Tejero, amb plena consciència que el govern dels Estats Units (això és, de la potència que havia donat suport a la dictadura del general Franco fins al mateix dia de la seva mort i havia tutelat tot el procés de transició), per boca del seu secretari d'estat, Alexander Haig, havia valorat el seu segrest amb les següents paraules: «Seguim la situació de prop. És un tema intern d'Espanya. És massa aviat per pronunciar-se».¹ Unes paraules que equivalien a un suport tàcit al cop d'estat.

La llista de llibres que assenyalen l'entrada urgent a l'OTAN com un dels objectius del 23-F, el qual després faria seu el govern de Calvo Sotelo per aconseguir la potència hegemònica occidental i els seus peons militars de l'exèrcit espanyol, comença a ser considerable. El lector interessat pot consultar, entre d'altres, Joan E. Garcés. *Soberanos e intervenidos*. Madrid: Ed. Siglo XXI, 1996, p. 185-226; Alfredo Grimaldos. *La CIA en España*. Barcelona: Debate, 2006, p. 177-194; Jesús Palacios. *23-F, el golpe del CESID*. Barcelona: Planeta, 2001, p. 344-347; Francisco Medina. *23-F, la verdad*. Barcelona: Plaza & Janés, 2006, p. 287-303; Pilar Urbano. *La gran desmemoria*. Barcelona: Planeta, 2014, p. 419-428. No obstant això, qui millor ha explicat aquesta relació és Diego Camacho, coronel i membre de l'extint CESID abans i després del 23-F, en una interessantíssima conferència que es pot veure i escoltar a YouTube.²

En un ambient generalitzat de *por a un segon cop d'estat*, però, al mateix temps, de gran indignació per la decisió presa, es va iniciar la campanya per la sortida d'Espanya de l'OTAN que exigia primer de tot la celebració d'un referèndum sobre la qüestió. La magnitud de la distància existent entre el que pensava sobre l'OTAN el gruix de la població i el que es pensava en els cercles dirigents, es pot mesurar per la gran cerimònia

1. *El País*, 24 de febrer de 1981, edició especial de les quatre de la matinada.

2. <https://www.youtube.com/watch?v=lsLYM0kp1FQ>

de la confusió que es va veure obligada a muntar la direcció del PSOE per mantenir Espanya a l'Aliança Atlàntica. Amb la bandera del referèndum i de la sortida de l'OTAN com a reclam electoral, els socialistes van aconseguir en les eleccions de 1982 més de 10 milions de vots i la majoria absoluta a les Corts espanyoles. Però l'equip polític dirigit per Felipe González no havia estat cooptat pels centres de poder nacionals i internacionals per donar una bufetada als Estats Units, en plena guerra freda, i molt menys per provocar una crisi política en el bloc militar occidental. Havia rebut totes les benediccions dels amos del món per fer exactament el contrari.³

D'aquí que, només arribar al govern, la direcció del PSOE va començar a canviar de posició, però sense poder arribar a desdir-se de la promesa de celebrar un referèndum. Aquest, sobre un cens total de 29.024.494 possibles votants, va donar com a resultat que 9.054.509 es van mostrar favorables a continuar a l'OTAN, davant de 19.970.681 que o bé van votar que no (6.872.421) o bé es van abstenir (11.778.738) o bé van votar en blanc (1.127.673) o bé van emetre vots nuls (191.849). D'acord amb les regles que regeixen aquest tipus de consultes era evident que els partidaris del «sí» havien guanyat el referèndum, però també que aquesta victòria no era un resultat com per tirar coets, vist l'elevat nombre de «nos», d'abstencions, de vots en blanc i de vots nuls. Més aviat anunciava futurs problemes de legitimació social de les polítiques de defensa, especialment quan aquestes exigissin entrar en guerra per imposició dels Estats Units i els seus aliats. Així va passar amb la guerra del Golf de 1991, la guerra contra Iugoslàvia de 1999, la guerra d'Afganistan de 2001, la guerra de l'Iraq de 2003 i la guerra de Líbia de 2011.

3. José Federico de Carvajal, que va ser president del Senat entre 1982 i 1989, explica en les seves memòries (*El conspirador galante*. Barcelona: Planeta, 2010, p. 100-103), que el 1958, com a membre destacat del PSOE, va començar a tenir reunions regulars amb Archibald Bulloch Roosevelt, llavors cap de missió de la CIA a Espanya, per intercanviar opinions sobre l'evolució de la política espanyola.

Trenta anys i unes quantes guerres d'agressió després protagonitzades pels Estats Units i els seus aliats de l'OTAN (les quals han tingut conseqüències terribles per a milions de persones), i quan ja no existeix cap bloc militar que amenaci els estats capitalistes, té més sentit que mai preguntar-se per què segueix existint l'OTAN, per què no s'ha dissolt encara i, en tot cas, per què l'Estat espanyol ha de continuar col·laborant amb la que és, sens dubte, la principal amenaça institucional a la pau i la seguretat mundials.

El llibre que el lector té entre mans, resultat del treball col·lectiu del Centre Delàs d'Estudis per la Pau, ofereix, entre d'altres coses, una excel·lent informació sobre l'evolució de l'OTAN i els incompliments de les tres famoses condicions del referèndum, així com unes quantes raons per seguir responent que NO a qualsevol que pregunti si val la pena formar part del club militar dels països rics.

JOSÉ LUIS GORDILLO

1

Presentació.

Té sentit parlar encara avui del referèndum i de l'OTAN?

Rotundament sí. La integració a l'OTAN no només no ha afavorit la població espanyola, sinó que l'ha perjudicada. Posar en evidència aquesta realitat és l'objectiu d'aquest treball.

L'any 1986 el govern del PSOE va convocar la ciutadania a un referèndum, per al 12 de març, sobre la permanència de l'Estat espanyol a l'OTAN. Aquest any 2016 es compleixen, doncs, trenta anys des d'aquell referèndum.

Un dels aspectes a destacar és l'actitud que va prendre el PSOE davant la qüestió de l'OTAN. El partit dels socialistes va passar, en menys de cinc anys, d'oposar-se rotundament a l'ingrés d'Espanya a l'Aliança Atlàntica a fer una defensa aferrissada de la permanència. Quan l'any 1981 el govern de la UCD va demanar al Congrés de Diputats l'aprovació per formalitzar l'ingrés a l'OTAN, els socialistes van votar en contra. És més, el mateix PSOE va difondre, en aquells moments, el document *50 preguntes sobre la OTAN*, amb un argumentari molt treballat en contra de l'ingrés. No obstant això, l'Estat espanyol es va incorporar a l'Aliança el 1982.

L'anunci, per part del govern del PSOE, del referèndum de permanència va generar a tot l'Estat una campanya molt intensa a favor de la sortida de l'OTAN que va mobilitzar bona part de la societat civil espanyola i totes les forces polítiques a l'esquerra del PSOE. En contrapartida, el govern socialista va utilitzar tots els recursos al seu abast, amb una

gran campanya mediàtica, per promoure el «sí». Se'n va sortir prou bé, ja que el conjunt de la població espanyola es va manifestar a favor de continuar a l'OTAN. Tanmateix, Canàries, Catalunya, Navarra i el País Basc van votar en contra de la permanència.

La pregunta del referèndum estava plantejada de manera que el vot afirmatiu incloïa tres condicions. Unes condicions que no s'han respectat durant aquests trenta anys, i, per tant, s'ha menystingut la decisió de la ciutadania.

Des del Centre Delàs ens va semblar convenient aprofitar aquest aniversari per precisar de quina manera s'han incomplert aquelles condicions i per avaluar què ha suposat continuar a l'OTAN. Parafrasejant el document del PSOE, hem donat a aquest treball un format de trenta preguntes i respostes.

A través d'aquestes trenta qüestions, abordem aspectes al voltant de l'OTAN com el seu funcionament intern (organització, actuació), la contextualització del referèndum, les relacions Espanya-OTAN i Espanya-Estats Units (bases militars, acords bilaterals), l'incompliment de les condicions, les implicacions de la pertinença a l'OTAN (costos econòmics, riscos per a la ciutadania) i el moviment ciutadà d'oposició a l'OTAN, que va enfortir el moviment d'objecció de consciència i d'insubmissió al servei militar obligatori.

La campanya anti-OTAN va ser l'origen d'una forta sensibilitat pacifista i antimilitarista, que, anys més tard, ressorgiria amb força en el moviment antigüerra i que va contribuir a fer que la societat civil assumís valors com la noviolència i la cooperació internacional.

(TERESA DE FORTUNY, XAVIER BOHIGAS)

2

Què és l'OTAN?

L'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (en anglès, NATO: North Atlantic Treaty Organization) és una aliança militar intergovernamental basada en el Tractat de l'Atlàntic Nord o Tractat de Washington signat el 4 d'abril de 1949. En aquest tractat, dotze països d'ambdós costats de l'Atlàntic (Bèlgica, Canadà, Dinamarca, Estats Units, França, Islàndia, Itàlia, Luxemburg, Noruega, Països Baixos, Portugal i Gran Bretanya) es van comprometre a defensar-se mútuament en cas d'agressió armada contra qualsevol d'ells.¹ El tractat va ser continuació del Tractat d'Aliança Atlàntica que ja havien signat l'any anterior cinc països europeus (França, Bèlgica, Països Baixos, Luxemburg i Gran Bretanya), i s'emmarcava en un context d'increment de tensió a l'Europa central després de la Segona Guerra Mundial.

Després d'una primera ampliació amb Grècia i Turquia, que van entrar simultàniament a l'OTAN el 1952, el 23 d'octubre de 1954 el Consell de l'Atlàntic Nord va convidar Alemanya a unir-se a l'OTAN. L'entrada de la República Federal Alemanya (RFA), que es va fer efectiva el 6 de maig de 1955, va ser el detonant d'una important escalada en la guerra freda: només vuit dies més tard, el 14 de maig de 1955 i com a reacció a l'ingrés de la RFA a l'OTAN, un conjunt de països van signar el Tractat d'Amistat, Cooperació i Assistència Mútua, habitualment conegut com a Pacte de Varsòvia. Aquests països van ser Albània, Bulgària, Txecoslovàquia, Hongria, Polònia, la República Democràtica Alemanya, Romania i la Unió Soviètica.

L'únic país que va entrar a l'OTAN en el període de 44 anys que van transcórrer entre 1955 i 1999 va ser Espanya, que ho va fer el 1982. Després de la caiguda del mur de Berlín, el 1989, el Pacte de Varsòvia es va dissoldre el 1991. Però l'OTAN va continuar i fins i tot es va enfortir amb països de l'Europa de l'Est. Entre 1999 i 2004, diversos exmembres del Pacte de Varsòvia (Bulgària, la República Txeca, Hongria, Polònia i Romania) es van incorporar a l'organització.

L'OTAN intervé per primera vegada en la guerra de Iugoslàvia, amb accions militars el 1995 i 1999. L'operació Força Deliberada de 1995 es va realitzar amb la participació de 400 avions i 5.000 persones entre personal de terra i pilots de quinze països diferents, des del 30 d'agost fins al 20 de setembre de 1995 i contra les forces serbobosnianes. Quatre anys més tard, el 1999, el bombardeig de l'OTAN sobre Iugoslàvia durant la guerra de Kosovo, també conegut pel seu nom en clau «Operació Força Aliada», va ser de fet una guerra no declarada entre la majoria de països membres de l'OTAN i la República Federal de Iugoslàvia. Els atacs van tenir lloc des del 24 de març fins al 11 de juny de 1999. Els bombardejos van ser iniciats unilateralment per l'OTAN sense autorització prèvia del Consell de Seguretat de l'ONU, i per aquest fet es pot considerar que van constituir crims de guerra, en paraules de Noam Chomsky.² El 2008 i en el seu llibre de memòries, l'exfiscal del Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia Carla del Ponte³ va qüestionar també la legalitat dels atacs de l'any 1999 i va criticar durament la impunitat dels crims comesos per l'OTAN durant els seus bombardejos.

Al setembre de 2001, els Estats Units van invocar per primera vegada l'article 5 del tractat fundacional i van demanar ajuda en la seva defensa. A partir de llavors els països membres van seguir col·laborant amb els Estats Units en les guerres de l'Afganistan i l'Iraq. L'article 4 del tractat, que preveu cridar a consulta els països membres, ha estat convocat quatre vegades, una pel conflicte de Crimea i les tres restants per Turquia, a causa de la guerra de l'Iraq i d'atacs relacionats amb la guerra a Síria.

L'OTAN compta actualment amb 28 països membres (Albània, Alemanya, Bèlgica, Bulgària, Canadà, República Txeca, Croàcia, Dinamarca, Estats Units, Estònia, Eslovàquia, Eslovènia, Espanya, França, Grècia, Hongria, Islàndia, Itàlia, Letònia, Lituània, Luxemburg, Noruega, Països Baixos, Polònia, Portugal, Gran Bretanya, Romania i Turquia).

L'OTAN s'organitza en una estructura civil i una altra de militar, tot i que el tractat fundacional de Washington no fa cap distinció entre estructura civil i estructura militar. Va ser la decisió de França de separar-se militarment i temporalment de l'Aliança, el 1966, la que va introduir aquestes distincions. Des de llavors, en els manuals de l'OTAN es fa la distinció entre estructura civil i estructura militar, si bé s'inclou en aquesta el Comitè Militar.

En tot cas, el Comitè Militar és «la més alta autoritat militar de l'OTAN», i està format pels caps dels estats majors dels països membres o els seus representants permanents a la seu de l'Aliança a Brussel·les. Del Comitè Militar depenen els comandaments internacionals integrats de l'OTAN que elaboren els plans operatius de defensa de les seves respectives regions.

L'evolució de la situació internacional ha determinat la contínua adaptació de l'Aliança Atlàntica als canvis en el seu entorn. En concret, i segons fonts del govern espanyol, actualment l'OTAN està replantejant els seus objectius de seguretat com a conseqüència de l'impacte de la globalització i de l'expansió del terrorisme, especialment després dels atemptats de l'11 de setembre de 2001.⁴ Però la realitat és que l'OTAN ha estat i continua sent l'instrument de domini que garanteix la continuïtat de les actuals estratègies d'apropiació i depredació de riquesa i recursos naturals que els seus membres realitzen a la resta del món, en paraules de Christian Laval i Pierre Dardot.⁵

(PERE BRUNET)

3

Quin model polític i social defensa l'OTAN?

El principal propòsit de l'OTAN s'expressa en el «Preàmbul» del tractat destinat a preservar per als estats membres la forma de vida que, segons ells, els és pròpia. És a dir, «pertànyer a una civilització comuna, basada en els principis de democràcia, llibertat individual i l'imperi de la llei». Així, el tractat no apareix reduït al simple aspecte defensiu en el marc internacional, sinó que adopta una ideologia política ben definida i, en conseqüència, apunta com a enemics potencials aquells països on el sistema polític es recolza en principis diferents. Resulta evident que es tracta de defensar les conquestes dutes a terme pel capitalisme en el marc de les democràcies liberals, en contra de l'amenaça que suposava el 1949 l'auge de les idees comunistes sorgides de la revolució d'Octubre de 1917 a Rússia.

De fet, aquests alts valors que es proclamen en el «Preàmbul» i que ha de reunir qualsevol dels futurs estats signataris de l'Aliança, van ser una fal·làcia, perquè ni en el moment de la signatura del Pacte Atlàntic (1949) Portugal reunia aquests requisits —ja que era una dictadura— ni tampoc els reunien Turquia i Grècia quan s'hi van adherir el 1951, perquè en cap dels dos estats no es respectaven les llibertats ni els drets individuals de la seva ciutadania. Posteriorment Grècia i Turquia van patir dictadures amb sengles cops militars que van enderrocar les seves precàries democràcies: Grècia, el 1967, amb el «cop dels coronels», i Turquia, el 1971 i 1980, amb dos cops d'estat duts a terme pels militars. En tots dos casos, l'Aliança Atlàntica no va posar cap objecció a aquestes dictadures i per contra va incrementar la seva presència a les bases militars d'ambdós països.

(PERE ORTEGA)

4

És cert que l'article 5 obliga els estats membres a prestar ajuda militar en cas que una de les parts ho sol·liciti?

L'article 5 pot considerar-se l'eix central del tractat de l'OTAN, ja que estableix la reacció solidària davant l'atac sobre un o diversos estats signataris del tractat. Llavors és pertinent fer-se la següent pregunta: és cert que l'article 5 obliga els estats membres a prestar ajuda militar en cas que una de les parts ho sol·liciti?

La resposta és negativa ja que es considera que la decisió recau en cadascun dels estats signataris i queda com a competència seva determinar l'acció que estimi necessària. Es deixa a l'apreciació de cada signatari no solament decidir si ha de prestar o no ajuda, sinó també la mesura d'aquesta ajuda, en virtut d'una sèrie gradual de reaccions que tenen el seu punt culminant en la utilització de la força armada. El terme «atac armat» es cita insistentment, però no es defineix. Tant és així que l'article 6 del tractat ofereix una definició fàcil però alhora ambigua del que s'entén per «atac armat»: «es considera atac armat a una o diverses de les parts, l'atac armat contra el territori d'una d'elles a Europa, a Amèrica del Nord (...)», sense definir ni concretar el que s'ha d'entendre per atac armat, i només caracteritza el seu abast territorial.

En cas que es dugui a terme un atac armat s'han de distingir dues etapes principals: la celebració de consultes i l'assistència en cas d'atac armat.

La primera es produeix quan alguna de les parts consideri que existeix una amenaça contra «la integritat territorial, la independència política o la seguretat de qualsevol de les parts», llavors tots els membres han de procedir a celebrar consultes, amb la finalitat d'analitzar l'amenaça i

veure quines mesures s'han de prendre. Arribats a aquest punt, cal assenyalar que el tractat explicita que un dels drets dels membres és el de «celebrar consultes», però no és una obligació realitzar-les. Així, en cas d'una extrema urgència, cap Estat es veuria en l'obligació de consultar amb la resta de membres de l'Aliança.

La segona es produeix en el cas d'un atac armat contra una de les parts, el qual és considerat un atac contra totes les parts i, per tant, crea un deure d'assistència. No obstant això, aquesta obligació d'assistència no ha de ser sobrevalorada. En primer lloc, a causa de la falta d'un òrgan regulador que pugui decidir si realment es tracta d'un atac armat, es deixa a la discreció de cada membre determinar si existeix o no aquest atac i, per tant, si ha sorgit o no l'obligació de prestar ajuda a l'agredit. En segon lloc, l'agressió armada contra un membre no es correspon amb una obligació automàtica d'assistència armada per part dels altres, sinó que cadascun d'ells emprendreà «l'acció que consideri necessària, incloent l'ús de la força armada», i queda al seu propi criteri aquesta última possibilitat.

En definitiva, l'Aliança Atlàntica, com a acord defensiu, té un valor de declaració d'intencions, però no estableix una obligació jurídica d'assistència. És a dir, en cas d'una situació d'atac armat contra qualsevol de les parts, aquestes decidiran lliurement prestar l'assistència més adequada, inclosa, és clar, l'armada.

(PERE ORTEGA)

5

L'OTAN és una organització subsidiària de Nacions Unides?

L'article 7 del tractat afirma el caràcter subsidiari de l'OTAN pel que fa a l'ONU. A més a més, el tractat precisa que tota mesura presa serà immediatament posada en coneixement del Consell de Seguretat de l'ONU i que aquesta mesura s'extingirà en el moment en què el Consell hagi pres les mesures necessàries per restablir i mantenir la pau i la seguretat internacionals.

En conseqüència, l'OTAN, abans d'emprendre una acció armada, hauria de dur a terme la consulta. Això no es va realitzar ni en les accions militars a Bòsnia de 1995 ni en la guerra contra Sèrbia el 1999. La no-submissió a l'ordre internacional que se sustenta en les Nacions Unides demostra el caràcter no democràtic de l'OTAN.

(PERE ORTEGA)

6

Quina és l'estratègia de l'OTAN?

L'estratègia de l'OTAN ve recollida en el document «Concepte Estratègic per a la defensa i seguretat dels membres de l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord», que va ser adoptat a la cimera de Lisboa de caps d'estat i de govern el novembre de 2010. Aquest document ha actualitzat el Concepte Estratègic de 1999.

Les dues darreres versions del Concepte Estratègic de l'OTAN tenen en comú una característica fonamental i és que han formalitzat la conversió de l'Aliança d'una organització formalment defensiva en una organització ofensiva i amb un àmbit d'actuació territorial il·limitat. Ha passat de ser una organització militar que només pot utilitzar la força armada en cas d'agressió a algun dels seus membres (article 5 del tractat) i només si l'agressió es produeix en territori d'algun estat membre (article 6), a assumir com a principi la seguretat i l'estabilitat d'una imprecisa regió euroatlàntica que inclou tot l'hemisferi nord i desborda, de manera clara, els àmbits del tractat i les fronteres dels països membres.

Acabada la guerra freda, dissolt el bloc soviètic i en una Europa en què difícilment s'entreveien amenaces militars a curt termini, l'OTAN començarà a actuar en les anomenades operacions «fora de zona», eufemisme per denominar les operacions que no estaven sota la cobertura del tractat. Les primeres intervencions «fora de zona» seran el bloqueig naval al mar Adriàtic el 1993 per reforçar l'embargament d'armes als territoris de l'antiga Iugoslàvia, la utilització el 1994 de la infraestructura de l'OTAN per consolidar una zona d'exclusió aèria a Bòsnia i Hercegovina, i la guerra de Kosovo el 1999, que no va comptar amb l'aval del

Consell de Seguretat de Nacions Unides i per tant es va fer al marge de la legalitat internacional.

El Concepte Estratègic de 1999 i la seva actualització de 2010 han plasmat aquest canvi tan transcendental dels objectius de l'Aliança Atlàntica. Aquest canvi s'ha fet d'esquena a l'opinió pública sense que els estats membres, entre ells l'Estat espanyol, ratifiquessin en els seus parlaments les importants obligacions que se'n deriven.

L'OTAN reconeix que el risc d'una amenaça convencional contra el territori de l'OTAN és baixa, però, d'acord amb el seu nou paper global, veu «amenaces» per tot el món, tot convertint-lo d'aquesta manera en l'escenari de la seguretat euroatlàntica. Es consolida així una OTAN global, capaç d'actuar arreu, lluny de les fronteres d'una imprecisa zona euroatlàntica.

Totes les amenaces vénen del «sud», però en cap moment es qüestionen ni la desestabilització que han produït les diferents intervencions militars occidentals ni les amenaces que el nostre món representa per al sud, resultat d'un procés de globalització impulsat pel món occidental que avui es lamenta per la manca de seguretat. Així, les amenaces es centren en la proliferació d'armament modern com els míssils balístics i les armes de destrucció massiva; el terrorisme, especialment el que afecta zones d'importància estratègica per a l'Aliança; la inestabilitat més enllà de les fronteres de l'OTAN; i en tot allò que pugui amenaçar la seguretat de les rutes de trànsit del comerç internacional, de les quals depèn el flux energètic i de matèries primeres cap al primer món.

Davant d'aquestes amenaces l'OTAN continua esperonant una maquinària militar aclaparadora; el 2013 comptava amb més de tres milions i mig de soldats i als seus membres els correspon el 53% del total de la despesa militar mundial. L'OTAN no ha renunciat a les armes nuclears, ni tan sols a eliminar-les del sòl europeu, i es continua definint com una aliança nuclear. Planifica les seves forces convencionals per poder actuar lluny de les seves fronteres. Compromet a tots els aliats a mantenir i incrementar la despesa militar i es permet el luxe d'advertir que cap país

membre subscrigui cap acord de control d'armaments o de desarmament sense consultar-ho prèviament.

El Concepte Estratègic reforça totes les modalitats complementàries d'intervenció militar que no siguin pròpiament operacions OTAN. Aquestes modalitats podran comptar amb tots els recursos militars i logístics de l'OTAN, sempre que aquesta se n'asseguri el lideratge. En són exemple les possibles operacions que decideixi la Unió Europea o la creació de forces multinacionals quan convingui.

Incorpora les noves doctrines militars formulades arran dels fracassos a l'Iraq i l'Afganistan, que pretenen agregar a l'esforç bèl·lic totes les capacitats polítiques, civils i militars, inclòs l'anomenat ajut humanitari i l'activitat de les ONG. Així aconsegueix militaritzar de fet les polítiques de cooperació i posa l'acció de la societat civil al seu servei. També anomena com a «civils» les empreses militars privades i les inclou en la seva estratègia de l'esforç «total» per a la guerra.

L'estratègia militar de l'OTAN menysprea la legalitat internacional quan du a terme operacions d'actuació militar en crisis que puguin posar en risc la seguretat i estabilitat de la imprecisa regió euroatlàntica, operacions que no estan cobertes per l'article 5 del tractat i que per tant no responen a la legítima defensa. Amb això es fa palès que l'OTAN actuarà, amb o sense l'autorització del Consell de Seguretat de Nacions Unides o de la Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE), sempre que consideri que una crisi fora de les seves fronteres pugui representar un risc o amenaça per a la seva seguretat o la dels seus amics. D'aquesta manera menyscaba el paper que aquests organismes de seguretat col·lectiva haurien de tenir com a organismes reguladors d'un ordre internacional basat en la legalitat i el dret internacional.

(TOMÀS GISBERT)

7

El Concepte Estratègic de l'OTAN: s'ha aprovat de manera legal?

El Concepte Estratègic és un document polític aprovat pels caps d'estat i de govern dels països membres de l'OTAN; no és una norma jurídica. Com s'ha dit més amunt, la seva versió més recent va ser aprovada a la cimera de l'OTAN celebrada a Lisboa el novembre de 2010.

Segons el Concepte Estratègic, l'OTAN pot actuar més enllà de les seves fronteres davant de qualsevol tipus d'amenaça (entre elles: terrorisme, ciberatacs o la protecció de rutes de comerç i de fonts d'energia). Es permet fins i tot dur a terme operacions militars ofensives, que podrien realitzar-se al marge de la Carta de les Nacions Unides.

D'aquesta manera, s'ha modificat el Tractat de l'Atlàntic Nord que limita l'actuació de l'OTAN als supòsits de legítima defensa a Amèrica del Nord i Europa. Però s'ha modificat sense seguir els requisits necessaris. Especialment, s'ha volgut evitar la intervenció dels parlaments dels estats membres i el debat social sobre quin paper li correspon a l'OTAN al segle XXI. A Espanya hauria estat necessària l'autorització prèvia de les Corts Generals, en virtut de l'article 94.1.b de la Constitució. Això posa de manifest el caràcter poc democràtic de l'OTAN; el Concepte Estratègic és així un instrument desdemocratitzador.

(EDUARDO MELERO)

8

És l'OTAN un bloc militar i polític cohesionat i homogeni?

Diverses han estat les crisis internes que ha travessat l'OTAN. Totes elles denoten el lideratge i la supremacia dels Estats Units respecte als seus socis europeus. La primera crisi important es va produir a Egipte el 1956 arran de la nacionalització del Canal de Suez per part d'Egipte, que va iniciar un conflicte armat entre França i la Gran Bretanya enfront d'Egipte. Tots dos països van veure com els Estats Units i l'OTAN no secundaven les seves aspiracions de mantenir el canal sota bandera britànica i francesa. Aquesta crisi va tenir la seva continuïtat el 1958, quan França va sol·licitar incloure les seves colònies africanes i Algèria com a territoris de l'àrea de protecció de l'OTAN. Això tampoc no va obtenir l'aprovació de l'OTAN, ja que els Estats Units secundaven la descolonització dels territoris en mans de França i la Gran Bretanya. Això va fer que França, el 1959, sota la presidència de Charles de Gaulle, no permetés el desplegament d'armes nuclears dels Estats Units en sòl francès. Aquest refredament de relacions amb els Estats Units i l'OTAN es va evidenciar el 1966, quan França va optar per retirar-se de l'estructura militar integrada de l'OTAN.

Una altra crisi aguda va ser la dels míssils de Cuba de 1962, quan l'URSS es disposava a instal·lar míssils portadors de caps nuclears a Cuba, cosa que va estar a punt de desencadenar una guerra nuclear entre les dues grans potències. Finalment, es va arribar a un acord entre els presidents Kennedy i Kruchev, pel qual Rússia es comprometia a retirar els seus míssils de Cuba a canvi que els Estats Units (OTAN) retiressin els seus míssils d'abast mitjà instal·lats a Turquia i dirigits contra l'URSS.

Una nova crisi de gravetat s'originà arran de les intervencions de l'OTAN en els conflictes de l'antiga Iugoslàvia, especialment a la guerra de Kosovo de 1999, quan l'OTAN va iniciar els bombardejos sobre Sèrbia. En aquella ocasió, davant la passivitat dels països europeus, els Estats Units a través de l'OTAN van ser els qui van imposar la intervenció militar. Però quina lliçó van treure els Estats Units d'aquella guerra? Que no podia intervenir militarment al costat d'uns aliats que volien compartir el comandament militar i que constantment demanaven explicacions sobre algunes missions en què no eren consultats i consideraven improcedents, com els bombardejos de l'ambaixada de la Xina i el de la televisió de Belgrad, molt criticats per alguns països, especialment França i Itàlia.

Les discrepàncies sorgides en la guerra de Sèrbia i Kosovo van tenir continuïtat després dels atemptats de l'11 de setembre als Estats Units, quan George Bush va reclamar el dret dels Estats Units a dur a terme accions bèl·liques preventives per defensar la seguretat a escala mundial. Immediatament començarà una croada contra el terrorisme, en la qual demanarà ajuda als països socis de l'OTAN i reclamarà el compliment de l'article 5 de defensa mútua del Tractat de l'Aliança. Article que obliga, en cas d'atac a un país membre de la coalició, a donar suport i participar militarment en defensa de l'agredit. Finalment, però, els Estats Units no arribaran a exigir-ne el compliment. I l'octubre de 2001 s'inicien els atacs a l'Afganistan en l'operació Llibertat Duradora, on els Estats Units assumeixen el paper principal d'una coalició internacional en la qual la resta de països juguen un paper secundari. Per què els Estats Units no van exigir l'aplicació de l'article 5 de l'OTAN? Perquè no es refiava dels seus aliats i reservava a l'OTAN un paper subsidiari, com es va veure poc després, el gener de 2002, quan l'OTAN assumirà el comandament de la ISAF (una operació autoritzada pel Consell de Seguretat amb la missió d'ajudar en la reconstrucció de l'Afganistan).

Aquesta situació es va reproduir en la guerra d'Iraq de 2003: els Estats Units no van comptar amb l'OTAN a causa de la desavinença entre alguns dels països membres. França i Alemanya es van oposar ferma-

ment a la guerra dels Estats Units a l'Iraq, la qual cosa va abocar l'OTAN a una nova crisi, ja que mancava la unanimitat que esmenta el tractat fundacional de l'OTAN.

I de nou la mateixa situació es va repetir en la intervenció a Líbia el 2011. Malgrat que l'OTAN va assumir l'operació, els països membres es van tornar a dividir: França va pressionar per intervenir mentre que Alemanya va negar la seva participació. Altres països, com la mateixa Espanya, hi van tenir una minsa col·laboració. Aleshores els Estats Units, tot i assumir inicialment el comandament, van avisar que el gruix de les operacions havia de recaure en els països europeus de l'OTAN, advertint que Líbia no era un assumpte prioritari per als Estats Units, i es van anar retirant a un segon terme, deixant que els països europeus assumissin el gruix de l'operació.

Aquests exemples mostren que els Estats Units són el líder indiscutible de l'OTAN i qui decideix en última instància la posició d'aquesta organització quan sorgeix un conflicte. Alhora demostren la poca confiança dels Estats Units en uns aliats europeus dividits entre si, que no tenen una posició comuna sobre com han d'intervenir en conflictes exteriors. També denoten la difícil convivència interna dins de l'OTAN, una organització mastodòntica que agrupa 28 països amb polítiques exteriors molt disperses i on els Estats Units es reserven sempre el dret d'actuar de manera unilateral quan els interessi.

(PERE ORTEGA)

9

Ha permès l'OTAN una defensa europea independent?

Un dels objectius de la política dels Estats Units ha estat el d'impedir la creació d'una política de defensa europea autònoma, tant en el terreny polític com en el militar, que pogués fer ombra o competència als Estats Units. L'OTAN ha jugat un paper cabdal per tal que la Unió Europea segueixi mantenint una política de defensa completament dependent de les estructures i mitjans militars de l'OTAN.

Els primers intents de construcció d'una defensa europea comuna daten de 1954 amb la creació de la Unió Europea Occidental (UEO). La UEO, com a aliança militar, ha tingut un paper més nominal que real, amb llargs períodes d'inactivitat, completament desplaçada per una OTAN molt més dinàmica que centrava les capacitats militars dels aliats atlàntics. La UEO tindrà un paper subordinat i complementari, dins d'una divisió de funcions, que no de recursos militars, que seguiran en tot moment en mans de l'Aliança Atlàntica. Aquesta, al seu torn, aprofitarà el fet que la UEO pot actuar en els anomenats eufemísticament «conflictes fora de zona» per utilitzar la seva cobertura en aquelles operacions no cobertes pel Tractat de l'Aliança. Quan es va discutir la possibilitat de creació de forces militars europees pròpies, els països més atlantistes van imposar finalment el model britànic, fent que l'OTAN sigui la posseïdora de l'estructura i les capacitats militars adequades, a les quals la UEO, i més tard la UE, hauran d'accedir a través d'un complex procés de consultes i peticions. La UEO estarà així fortament vinculada a l'OTAN, la qual li proporcionarà la infraestructura militar atlàntica, amb el que implica de control sobre la seva activitat militar, i serà, un cop establerta la citada

relació de subordinació, la imatge del projecte de creació de la identitat europea de defensa. Però l'OTAN, d'aquesta manera, continua com a pilar indiscutible de la defensa col·lectiva europea.

El Tractat de la Unió Europea (TUE) aprovat a Maastricht el 1992 incardina la UEO dins del procés de construcció de la UE com el seu component defensiu. La UEO es convertirà en el marc per anar definint una defensa europea, però cal recordar que la UEO és una aliança militar en què no participen tots els països de la UE, que no forma part de la UE i que per tant no està sotmesa al seu control polític. La UEO està mancada d'infraestructura militar, de quarters generals, i està plenament subordinada a l'OTAN. I per si en quedava cap dubte, el TUE deixarà molt clar que els tímids intents de defensa europea no són més que una manera de reforçar l'OTAN. La declaració dels nou membres de la UEO presents a Maastrich defineix la UEO com el component defensiu de la UE i, alhora, com el pilar europeu de l'OTAN.

La UE, des de les modificacions del TUE aprovades pel Tractat de Nîça de l'any 2000, ha passat a assumir la majoria de funcions que realitzava la UEO, la qual ha quedat altra vegada en estat d'hibernació, i el seu paper limitat al de centre de cooperació en matèria d'armament i de fòrum de reflexió sobre política de seguretat i defensa.

El fet que, el 1999, Javier Solana passés d'ocupar la secretaria general de l'OTAN (des de 1995) a ocupar, simultàniament, els càrrecs d'alt representant de la Política Exterior i de Seguretat Comuna (PESC) i de secretari general de la UEO il·lustra la relació de subordinació entre la UE i l'Aliança Atlàntica. La derivació, en el seu moment, de la defensa europea cap a la UEO ha permès obviar qualsevol debat democràtic a la UE i al Parlament europeu sobre defensa, que ha quedat segrestada pel caps d'estat. La UE ha heretat de la UEO els mecanismes d'accés als recursos de l'OTAN, eina imprescindible per poder activar qualsevol acció militar europea.

(TOMÀS GISBERT)

10

Quina és la política nuclear de l'OTAN?

Les armes nuclears han estat des del principi de la creació de l'Aliança una part important de la seva política de defensa conjunta.⁶ La doctrina nuclear de l'OTAN gairebé no ha canviat les darreres dècades, malgrat la desaparició de l'URSS i del Pacte de Varsòvia, i malgrat el final de la guerra freda. A la revisió del nou Concepte Estratègic de l'OTAN, aprovat a la cimera de Lisboa de 2010, es reafirma que la dissuasió, basada en una combinació apropiada de capacitats nuclears i convencionals, segueix constituint un element central de l'estratègia de defensa de l'Aliança.

L'article I del Tractat de No Proliferaió nuclear (TNP) especifica que els estats que posseeixen armes nuclears no estan autoritzats a transferir-les a altres estats. Així, la política de cooperació nuclear de l'OTAN (Nuclear Sharing), amb l'escampament d'armes nuclears en diferents estats de l'Aliança, es pot considerar que viola el TNP o, si més no, va en contra del seu esperit.

(XAVIER BOHIGAS)

11

L'OTAN té armes nuclears?

Des d'un punt de vista estricte, l'OTAN no té armes nuclears pròpies, de la mateixa manera que tampoc no té un exèrcit propi. Dins de l'Aliança, però, hi ha tres estats membres que sí que en tenen: els Estats Units d'Amèrica, França i la Gran Bretanya. S'estima^{7,8} que els Estats Units tenen uns 7.300 caps nuclears, França uns 300 i la Gran Bretanya uns 210.

Els estats membres de l'OTAN no posseïdors d'armes nuclears participen en graus diferents en la política nuclear de l'Aliança. Alguns estats no permeten l'entrada d'armes nuclears en el seu territori en temps de pau. Mentre que d'altres allotgen armes nuclears dels Estats Units de manera permanent, que poden ser utilitzades tant per avions nord-americans com per la força aèria de l'estat hoste. Així, per exemple, Bèlgica i els Països Baixos tenen avions F-16 destinats a aquesta finalitat, i Alemanya i Itàlia, avions Tornado.

La història ens indica que els Estats Units han situat armes nuclears en alguns estats sense el consentiment del seus governs. Aquest va ser el cas de Dinamarca (membre de l'OTAN), a qui els Estats Units van ocultar que emmagatzemaven bombes nuclears a la base de Thule i que els seus bombarders, mentre sobrevolaven el territori danès (concretament Grenlàndia), transportaven regularment bombes nuclears.

(XAVIER BOHIGAS)

12

Hi ha armes nuclears a Europa,
fora de França i la Gran Bretanya?

A part de les armes nuclears que posseeixen França i la Gran Bretanya, els Estats Units tenen desplegades unes dues-centes bombes nuclears en diverses bases aèries d'Europa.⁹ Concretament a Alemanya, Bèlgica, Països Baixos, Itàlia i Turquia.

El nombre de caps nuclears que els Estats Units han mantingut a Europa ha variat molt al llarg del temps. Els Estats Units van desplegar les primeres bombes a Europa el setembre de 1954, a bases de la Gran Bretanya. Entre 1955 i 1970 van augmentar-ne el nombre extraordinàriament, fins arribar a gairebé 7.300 el 1970. Des de l'any 1989 aquest nombre ha disminuït d'una manera notable.¹⁰ Els Estats Units sempre havien tingut armes nuclears a la Gran Bretanya fins a l'any 2008, quan en van retirar el centenar que hi tenien. Actualment, s'estima que els Estats Units mantenen unes dues-centes bombes nuclears, del model B61, a Europa. Són bombes gravitatòries per ser llançades des d'avions. Són armes tàctiques i, per tant, queden fora dels tractats bilaterals de reducció que han signat els Estats Units i Rússia, que inclouen únicament les armes estratègiques.

Actualment s'ha generat un debat arran de l'anunci dels Estats Units que volen renovar les bombes nuclears que tenen repartides per Europa. El nou model,¹¹ B61-12, és més precís i produeix una menor contaminació radioactiva quan explota que els actuals models B61-3 i B61-4. El debat és molt viu sobretot als Països Baixos, on el Parlament, quan va aprovar la substitució del actuals avions F-16 pels més moderns F-35, va acordar que aquests nous avions no podrien portar armes nuclears. Però el govern

neerlandès no n'ha fet cas. Per altra banda, el Bundestag va votar el 2010 que volia alliberar-se de les bombes nuclears B61 que els Estats Units tenen a les seves bases alemanyes, però la decisió, de moment, està congelada per part del govern alemany.

La modernització de les bombes nuclears nord-americanes a Europa es pot interpretar com un avís dirigit a Rússia. La qual cosa pot portar a una resposta per part de Rússia i a una nova escalada armamentística.

Actualment s'estan duent a terme obres a les bases de d'Aviano (Itàlia) i d'Incirlik (Turquia) amb l'objectiu d'incrementar la protecció física de les armes nuclears nord-americanes en aquestes dues bases. És important de saber que un informe de la US Air Force de l'any 2008 afirmava que la majoria dels llocs d'emmagatzematge d'armes nuclears a Europa no complien els estàndards de seguretat del Departament de Defensa dels Estats Units.¹²

(XAVIER BOHIGAS)

13

Quina era la conjuntura política abans del referèndum?

Des de finals dels anys seixanta, totes les forces antifranyquistes (incloent-hi el PCE) estaven d'acord en un aspecte de la política internacional: la conveniència del fet que l'Estat espanyol ingressés a la Comunitat Europea. Ja durant la transició, aquesta fita va condicionar la política exterior espanyola, des de l'inici de les negociacions per a la integració a la institució europea (just després de les eleccions de juny de 1977) fins a la signatura d'adhesió el juny de 1985.¹³

La victòria d'UCD a les eleccions de juny de 1977 va posar Adolfo Suárez al capdavant del govern. Suárez no havia pas amagat que no considerava una prioritat l'ingrés a l'OTAN. No obstant això, no tenia gaire marge de maniobra en política exterior, tant pel clima internacional de guerra freda com pel retard (imposat per França durant la primavera de 1980) en la negociació amb la Comunitat Europea, eix central de la política exterior espanyola. Aquest context, juntament amb l'argument que la incorporació a l'OTAN afavoriria la integració a la Comunitat Europea, explicaria que, el juny de 1980, el govern espanyol manifestés formalment la voluntat d'entrar a l'OTAN.

El febrer de 1981 Calvo Sotelo va succeir Suárez com a president del govern. L'intent de cop d'estat del 23 de febrer va empènyer el nou govern a agilitzar el procés d'integració a l'OTAN per tal d'accelerar la modernització de les forces armades amb l'objectiu de distanciar-les de la política i evitar futures actuacions antidemocràtiques. El juny de 1982, Espanya ingressava a l'Aliança Atlàntica, malgrat l'oposició de comunistes i socialistes. Aquests últims, en el seu 29è Congrés (octubre 1981) ja s'havien

posicionat en contra de la integració a l'OTAN. A partir de les resolucions d'aquell Congrés, el PSOE va publicar el document *50 preguntas sobre la OTAN*, un argumentari en contra de l'entrada de l'Estat espanyol a l'Aliança Atlàntica.

El 28 d'octubre de 1982, el PSOE va guanyar les eleccions. Un dels punts centrals de la campanya electoral del PSOE va ser el compromís de celebrar un referèndum sobre la permanència d'Espanya a l'OTAN. D'aleshores ençà fins a la data del referèndum (març de 1986), el govern socialista va anar canviant gradualment la seva posició per acabar argumentant a favor de la permanència a l'OTAN (encara el juliol de 1983 diversos ministres socialistes s'identificaven amb les resolucions del 29è Congrés del seu partit).

Els arguments del PSOE respecte a l'OTAN es van capgirar completament: si el 1981 el PSOE defensava que l'Estat espanyol havia de col·laborar amb l'equilibri internacional no ingressant a l'OTAN, el 1984 argumentava que ho havia de fer quedant-s'hi; si el 1981 al·legava que l'OTAN legitimava les dictadures portuguesa, grega i turca, el 1984 afirmava que l'OTAN aplegava països democràtics; si el 1981 el PSOE deia que no hi havia connexió entre la Comunitat Europea i l'OTAN, el 1984 deia que l'OTAN era la contrapartida de l'ingrés a la institució europea, etc. Fins i tot el govern socialista va afegir a l'argumentari l'amenaça soviètica i va adoptar una visió alarmista (la marxa de l'OTAN implicaria aïllament internacional, davallada econòmica, increment de l'atur...) per promoure el vot favorable a l'OTAN. Ras i curt, l'argumentari utilitzat abans del referèndum topava frontalment amb el contingut del document *50 preguntas sobre la OTAN* de l'any 1981. Pocs dies abans del referèndum, el mateix Felipe González, refiant-se del seu carisma, va alertar del perill del buit polític: «Aquell que vulgui votar que no, que pensi abans quina força política gestionarà aquest vot».

No es pot desvincular la visió de política exterior del PSOE amb la de la socialdemocràcia europea (alemanya molt especialment), que va significar per als socialistes espanyols no només un centre de formació, sinó també un suport material.

Tampoc no pot ser casual que el gener de 1986 (poc abans del referèndum) el ministre de Defensa fos un economista, Narcís Serra, que era, allora, president del GEIP, Grup Europeu Independent de Programes (l'element neuràlgic de la dinàmica productiva de l'armament europeu). Semblaria, doncs, que les decisions en l'àmbit de la defensa han estat influïdes pel complex militar-industrial. Entre 1983 (data de la incorporació espanyola al GEIP) i 1986, l'Estat espanyol va participar pràcticament en tots els projectes del Grup.

L'ingrés d'Espanya al GEIP palesa la seva plena incorporació al projecte europeu de la indústria de defensa, justificat pels dirigents espanyols en termes de modernització tecnològica i desenvolupament industrial.

(TERESA DE FORTUNY)

14

Què va representar la campanya del referèndum de 1986 sobre la permanència d'Espanya a l'OTAN?

L'any 1981, el govern de la UCD de Calvo Sotelo va incorporar Espanya a l'OTAN. Els arguments utilitzats pels polítics d'aquell govern van ser que la pertinença a l'OTAN donava seguretat i consistència a la integració d'Espanya en el bloc de l'Europa occidental.

Uns arguments que van ser rebutjats pels moviments socials i tota l'esquerra política, incloent-hi el PSOE, que van sol·licitar la celebració d'un referèndum per sortir de l'Aliança Atlàntica. Els arguments contraris a la permanència a l'OTAN van ser:

- que l'OTAN contribuïa a l'enfrontament i a la divisió d'Europa en dues zones enemigues, el bloc socialista de l'Est i el capitalista de l'Oest;
- que, com que es tractava d'un organisme militar, l'OTAN advocava per l'ús de la força com a solució dels conflictes. En aquest sentit, potenciava el militarisme ja que donava major pes als aspectes militars que als polítics, mentre que, ben al contrari, hauria d'utilitzar mitjans diplomàtics per afavorir la distensió i la resolució dels conflictes;
- que l'OTAN no era cap bon exemple de democràcia, sinó al contrari, ja que havia secundat dictadures (la de Salazar a Portugal i la dels coronels a Grècia), o havia permès cops d'estat a Grècia i Turquia;
- que havia practicat la violència contra la ciutadania (a través d'una xarxa clandestina, anomenada Gladio, implicada en atemptats terroristes per desestabilitzar la democràcia i impedir que els partits comunistes arribessin al govern);

- que contribuïa a la carrera d'armaments i a la nuclearització del territori europeu, ja que l'OTAN accentuava el perill d'una guerra nuclear limitada. En aquelles dates hi havia a Europa un fort rebuig a la instal·lació dels «euromíssils»: míssils Pershing i Cruise dels Estats Units i SS-20 de l'URSS.

Posteriorment, amb l'arribada al govern del PSOE i amb Felipe González com a president, el PSOE va canviar de posició i va secundar la permanència d'Espanya a l'OTAN, però davant de la pressió social, va haver d'acceptar la celebració del referèndum.

La campanya per a la sortida d'Espanya de l'OTAN va mobilitzar bona part de la societat civil espanyola i totes les forces polítiques a l'esquerra del PSOE i va crear molta sensibilitat pacifista i antimilitarista, valors poc estesos llavors entre la societat. Així, van aparèixer revistes pacifistes, com *En Pie de Paz*; antimilitaristes: *Mambrú*, *Mocador* i *La Puça i el General*, que van proporcionar reflexió i van crear opinió al voltant dels nous valors del pacifisme, el feminisme i l'ecologisme. A més, la campanya va servir per donar un enorme impuls al moviment d'objecció de consciència i d'insubmissió a l'exèrcit.

El 1986, any de celebració del referèndum, el moviment anti-OTAN havia pres unes proporcions insospitades, la capacitat de mobilització social de masses va ser enorme en tots els territoris de l'Estat. També es va desenvolupar una forta creativitat, plasmada en múltiples propostes com cadenes humanes, marxes sobre bases militars, manifestacions, festes i un gran nombre d'actes de tot tipus com mai no s'havien vist a Espanya. Al si del moviment van estar molt presents els antimilitaristes, objectors, insubmisos, ecopacifistes –aquests últims predicaven viure en pau amb la biosfera (naturalesa i persones)– i feministes que consideraven que la guerra és aliena a la dona i l'exèrcit és una aberració patriarcal.

Però els partidaris de sortir de l'OTAN van perdre el referèndum del 12 de març de 1986. El govern del PSOE de Felipe González havia utilitzat tota la força de l'Estat i els mitjans públics per doblegar la voluntat de la

població que, en les enquestes, es manifestava favorable a la sortida de l'OTAN. Aquella derrota va tancar de manera definitiva la transició espanyola de la dictadura franquista a la democràcia i els moviments socials van veure frustrades les seves esperances de transformació i ruptura amb el vell règim. Perquè la integració a l'OTAN es pot considerar com l'enterament definitiu de les esperances de les forces socials que havien lluitat per construir un model de democràcia més participatiu, que permetés intervenir directament sobre qüestions de transcendència. La prova és que mai més a Espanya es va celebrar un nou referèndum ni es van arbitrar mecanismes de participació democràtica. Mentre que, per contra, es consolidava una democràcia per delegació com a la resta de països del bloc capitalista occidental.

Però aquella campanya per a la sortida de l'OTAN també va donar fruits. S'havia aconseguit posar al centre del debat nacional els valors de la cultura de pau, l'objecció de consciència, la noviolència, la desobediència civil, l'antimilitarisme, la solidaritat i la cooperació internacional. La prova d'això és que, pocs anys després, molta d'aquella gent que va estar en les mobilitzacions de la campanya del referèndum, creava entitats d'ajuda al desenvolupament, de solidaritat, de drets humans i centres per la pau, o es vinculava al moviment antiguerres, que més endavant es mobilitzaria en contra de les guerres del Golf, de l'antiga Iugoslàvia, Palestina, Txetxènia, l'Afganistan, l'Iraq, Líbia i Síria, moviments i entitats que han mantingut viva la reivindicació de construcció de la pau en un món més solidari i sense guerres.

(PERE ORTEGA)

15

Què es preguntava en el referèndum de 1986?

El govern de la UCD, amb el suport parlamentari d'Alianza Popular, CiU i PNB, va sol·licitar la incorporació de l'Estat espanyol a l'OTAN. I el 30 de maig de 1982, l'Estat espanyol ingressava a l'Aliança Atlàntica. En la campanya electoral de les eleccions al Congrés del 28 d'octubre de 1982, el PSOE, que s'havia oposat a la incorporació, va prometre que convocaria un referèndum perquè el poble espanyol decidís si volia seguir pertanyent a l'Aliança Atlàntica.

El PSOE va guanyar les eleccions el 1982 i va convocar el referèndum per al 12 de març de 1986. Era la primera vegada que es posava en marxa l'article 92 de la Constitució espanyola sobre la participació ciutadana. El referèndum tenia caràcter consultiu, tal i com preveu la Constitució, però el govern es va comprometre a acatar el resultat.

La pregunta objecte del referèndum de 1986 va quedar formulada de la manera següent:

«¿Considera conveniente para España permanecer en la Alianza Atlántica en los términos acordados por el Gobierno de la Nación?»

«El Gobierno considera conveniente, para los intereses nacionales, que España permanezca en la Alianza Atlántica, y acuerda que dicha permanencia se establezca en los siguientes términos:

»1.º. La participación de España en la Alianza no incluirá su incorporación a la estructura militar integrada.

»2.º. Se mantendrá la prohibición de instalar, almacenar o introducir armamento nuclear en territorio español.

»3.º. Se procederá a la reducción progresiva de la presencia militar de los Estados Unidos en España.»

Hi va haver una participació del 59,42% (abstenció 40,58%), amb un 98,89% de vots vàlids. Els vots a favor de la permanència van representar un 52,50% dels votants (un 53,09% dels vots vàlids), els vots en contra de la permanència, un 39,85% dels votants (el 40,30% dels vots vàlids), i hi hagué un 1,11% de vots en blanc (6,61% dels vots vàlids). Va guanyar el «no» a Canàries (51% dels vots vàlids contra la permanència), Catalunya (51% en contra), Navarra (53%) i el País Basc (67%).¹⁴

(XAVIER BOHIGAS)

16

S'ha complert la primera condició del referèndum
de permanència a l'OTAN?

La pregunta acordada pel govern estava condicionada a: «La participació d'Espanya a l'Aliança Atlàntica no inclourà la seva incorporació a l'estructura militar integrada».

Com que el resultat del referèndum va ser favorable al «sí» a la permanència a l'OTAN, aquesta condició hauria d'haver estat respectada, però en canvi va ser vulnerada el 1997, quan el govern del Partit Popular presidit per José María Aznar, d'acord amb el principal partit de l'oposició, el PSOE, van acordar la incorporació d'Espanya a l'estructura de comandament integrada de l'OTAN.

Aquest fet demostra el poc respecte dels dos principals partits de l'Estat espanyol a la voluntat popular expressada mitjançant el vot a les urnes. El seu incompliment justifica avui la sortida de l'OTAN o, si més no, la retirada d'Espanya de l'alt comandament de l'estructura militar integrada.

(PERE ORTEGA)

17

S'ha complert la segona condició del referèndum
de permanència a l'OTAN?

És difícil de saber si després del referèndum de 1986 hi ha hagut armes nuclears en territori espanyol.

El mateix PSOE que havia fixat les tres condicions amb què Espanya podia continuar a l'OTAN va signar, dos anys després, el conveni entre el Regne d'Espanya i els Estats Units sobre cooperació en Defensa de 1988. L'article 11 d'aquest conveni¹⁵ especifica que la instal·lació, emmagatzematge o introducció d'armes nuclears en territori espanyol queden supeditades a acords amb el govern espanyol. Però la norma 7 de l'annex 3 («Normas complementarias sobre escalas de buques») especifica: «Ambos gobiernos otorgarán las autorizaciones reguladas en el presente anejo sin solicitar información sobre el tipo de armas a bordo de los buques». I a més, els vaixells «estarán exentos de inspecciones, incluidas las de aduanas y sanidad» (norma 9.3 de l'annex 3). Així doncs, els Estats Units poden introduir armes nuclears en vaixells o submarins a l'Estat espanyol sense comunicar-ho al govern. Un govern que, en signar aquell conveni, s'incapacitava ell mateix per garantir que es complís la segona condició del referèndum.

La base aeronaval de Rota ha assolit una gran importància des del punt de vista militar després que s'hi hagi instal·lat el component naval de l'escut antimíssils dels Estats Units. Això fa augmentar el trànsit de vaixells de guerra nord-americans i no és descartable que algunes naus puguin portar armament nuclear.

Malauradament, els Estats Units han introduït i emmagatzemat armes nuclears en diferents estats sense comunicar-ho als respectius governs. Els Estats Units van ocultar al govern danès que alguns dels avions que usaven la base de Thule portaven armament nuclear. Aquest engany es va destapar quan un avió es va estavellar el 1968 amb quatre bombes a bord i, arran de l'accident, es va produir una important contaminació radioactiva. L'aleshores secretari de Defensa va dir que els Estats Units també havien emmagatzemat armes nuclears a Thule.

Entre el març de 1958 i el juliol de 1976 els Estats Units van desplegar fins a 200 armes nuclears en el territori espanyol,¹⁶ si bé no se sap si es va fer amb el consentiment de Franco. L'accident de Palomares demostra de manera clara que els avions carregats amb armes nuclears dels Estats Units sobrevolaven el territori espanyol.

La incapacitat del govern espanyol per saber si els vaixells nord-americans porten armament nuclear fa que no es pugui assegurar el compliment de la segona condició del referèndum de permanència a l'OTAN.

(XAVIER BOHIGAS)

18

S'ha complert la tercera condició del referèndum de permanència a l'OTAN?

No. Si més no des de 2008, el nombre d'efectius nord-americans a les bases de Rota i Morón de la Frontera ha augmentat ininterrompudament.

Rota

La instal·lació de l'escut antimíssils ha implicat l'arribada a Rota d'uns 1.200 militars més, de 100 civils i de quatre destructors.¹⁷

Morón de la Frontera

- Abril de 2013: el govern espanyol va aprovar la petició del govern nord-americà de desplegar fins a 500 marines i vuit avions de transport durant un any.¹⁸ Constituiria una força de resposta ràpida dependent del comandament nord-americà Africom.
- Febrer de 2014: el cap del Pentàgon va presentar la petició formal¹⁹ d'una pròrroga per un any més i d'un increment de 350 marines més. L'autorització d'abril de 2014²⁰ es va acollir a l'article 22 del conveni bilateral de Cooperació per a la Defensa de 1988, que permet als Estats Units desplegar temporalment a Espanya fins a un màxim de 900 marines. Aquest caràcter temporal va permetre al Consell de Ministres autoritzar un contingent de fins a 850 marines i 17 aeronaus sense modificar el conveni i, per tant, sense passar pel Congrés. Aquesta autorització extraordinària no implica un control real de les missions dels marines.

- Desembre de 2014: els Estats Units van demanar que el contingent de marines fos permanent i que s'incrementés el nombre màxim fins a 3.500, en cas de crisi.²¹ Aquestes noves condicions requerien una modificació (la tercera) del conveni bilateral, que havia de ser aprovada pel Congrés de Diputats i que convertiria Morón en la principal base d'Africom.
- Juliol de 2015: el Congrés va aprovar, per la via d'urgència, la reforma del conveni.²² Van votar a favor el PP, PSOE, CiU, UPyD, PNV, UPN, CC i Foro Asturias. I en contra la Izquierda Plural (IU-ICV-CHA), Amaiur i Geroa Bai.²³

El nou conveni preveu la presència permanent de fins a 2.200 marines, 500 civils nord-americans i 21 aeronaus. A més, augmenta fins a 800 efectius i 14 aeronaus el límit per a desplegaments temporals. Morón podrà arribar a acollir fins a 3.000 militars nord-americans.

Segons el ministeri de Defensa, el 2008 hi havia només 1.130 militars nord-americans a Espanya. A primers de 2015 la xifra s'havia duplicat: hi havia 2.721 registrats. Un cop enllestida l'ampliació de Morón, s'haurà quadruplicat la presència militar nord-americana en menys de deu anys.²⁴

(TERESA DE FORTUNY)

19

Com es va transformar el discurs polític del PSOE durant la dècada dels vuitanta?

L'evolució i metamorfosi de la postura dels dirigents polítics espanyols durant la dècada dels vuitanta és digna d'estudi. Res millor que citar les mateixes paraules de Felipe González al Congrés de Diputats, en la seva intervenció del 29 d'octubre de 1981. Els seus arguments en contra, més actuals que mai, aclareixen els objectius de l'OTAN i ofereixen una mica de llum per a l'anàlisi crítica de les seves motivacions reals.²⁵

«No volem l'ingrés d'Espanya a l'OTAN (...) perquè els nostres problemes reals, els immediats, els problemes nacionals, poc o gens tenen a veure amb l'ingrés o no a l'Aliança. Els problemes de la crisi, de l'atur, de l'educació, de la cultura o de l'habitatge no tenen res a veure (...) amb aquest desig d'ingrés a l'Aliança Atlàntica (...) perquè, com s'està comprovant, la població, fora i dins de les nostres fronteres, cada vegada rebutja més i amb més força la dinàmica de la cursa armamentista i s'oposa a ella pel risc d'enfrontament; perquè divideix els espanyols i incrementa les dificultats d'entesa en temes que són fonamentals per al desenvolupament polític de la nostra democràcia i per al desenvolupament polític de la nostra acció exterior (...) perquè, en fi, des del punt de vista de la seguretat augmenta les possibilitats de nuclearització en termes d'armament del nostre país».

D'altra banda, i en els anys 1982 i 1983, ministres com José María Maravall, Ernest Lluch o Javier Solana i el mateix vicepresident Alfonso Guerra estaven disposats a abandonar l'Aliança i a orientar la política exterior espanyola cap a una línia més neutralista i de cooperació amb Iberoamèrica i el tercer món. Mostra de l'oposició del vicepresident Guerra

van ser les seves declaracions al diari *El País* el juliol de 1983, en què criticava alguns membres del govern per canviar les seves opinions sobre la permanència en l'Aliança i en què afirmava textualment: «Jo crec que Espanya no ha d'estar a l'OTAN, n'ha de sortir».

La campanya anti-OTAN posada en marxa pel PSOE el 1981 va ser considerada pel mateix president Calvo Sotelo com a hàbil, eficaç, tenaç i intel·ligent. No obstant això, només cinc anys després, durant la preparació del referèndum de 1986, la campanya del govern del PSOE a favor del «sí» va aconseguir modificar l'opinió pública, que uns mesos abans del referèndum es mostrava majoritàriament en contra de seguir formant part de l'Aliança. L'actitud del PSOE ha estat descrita com un clar exemple de transformació radical del seu discurs polític i de bombardeig i desinformació de l'opinió pública,²⁶ mitjançant el qual es va aconseguir convèncer els ciutadans perquè votessin en contra de les seves més íntimes conviccions.

(PERE BRUNET)

20

Com ha canviat la postura dels partits polítics espanyols sobre l'OTAN, entre 1981 i 2015?

El 1981, el Congrés dels Diputats mantenia la composició fruit de les eleccions de 1979.²⁷ Unió de Centre Democràtic (UCD) tenia la majoria relativa amb 167 escons, seguida del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) amb 121 escons, el Partit Comunista d'Espanya (PCE) amb 23 escons, Coalició Democràtica (CD)²⁸ amb 9 escons, Convergència i Unió (CiU) amb 8 escons, el Partit Nacionalista Basc (PNB) amb 7 escons, el Partit Socialista d'Andalusia-Partit Andalus (PSA-PA), amb 5 escons, Herri Batasuna (HB) amb 3 escons, i els altres partits (Unió Nacional, Esquerra Republicana de Catalunya, Euskadiko Ezkerra, Unió del Poble Canari, Partit Aragonès Regionalista i Unió del Poble Navarrès) amb un escó cada un.

Els mesos d'octubre i novembre de 1981, el Congrés dels Diputats i el Senat van aprovar l'ingrés d'Espanya a l'OTAN. El debat sobre l'OTAN del ple del Congrés, a la vista dels resultats de les discussions de la Comissió d'Afers Exteriors, no va comportar sorpreses ni novetats pel que fa als arguments que ja havien presentat els partits polítics. El resultat va ser majoritari a favor de la posició d'UCD: autoritzar el govern a iniciar l'adhesió a l'OTAN, amb el suport, sense matisos, de Coalició Democràtica i de la Minoria Catalana i amb un total de 186 vots a favor i 146 en contra. Els vots a favor incloïen els vots d'UCD juntament amb els de CD, CiU i PNB, mentre que els 146 en contra incloïen els vots del PSOE juntament amb els del PCE, Euskadiko Ezkerra, Esquerra Republicana de Catalunya, Partit Aragonès Regionalista i Unió del Poble Canari. És interessant

destacar que a la resolució s'inclouen també una sèrie de recomanacions en què s'al·ludia a problemes col·laterals a la qüestió atlàntica, com la situació de Gibraltar, la defensa de Ceuta i Melilla i la desnuclearització del territori espanyol. Cal remarcar que el ministre d'Afers Estrangers, José Pedro Pérez-Llorca, va assenyalar que, «si un cop a l'OTAN el procés de recuperació de Gibraltar romanía bloquejat, Espanya sortiria de l'Aliança Atlàntica».²⁹ Després, un mes més tard, el 26 de novembre de 1981, el Senat també va aprovar l'adhesió d'Espanya a l'OTAN amb un total de 106 vots a favor de la proposta governamental, 60 en contra i una abstenció.

El 2015, el tema de l'OTAN apareix en molt pocs programes electorals. El PP i DL (Democràcia i Llibertat, hereva de CDC) mantenen idèntiques postures que les de l'any 1981. L'únic partit polític que ha canviat radicalment la seva postura entre 1981 i 2015 ha estat el PSOE, que ara dona suport a la pertinença a l'OTAN, en concordança amb la postura de PP i DL i amb la dels nous partits d'àmbit estatal, Ciutadans i Podem. L'oposició a la permanència a l'OTAN és defensada per part d'Esquerra Unida i d'En Comú Podem a Catalunya. Aquest últim partit demana el desmantellament de les bases militars estrangeres i la celebració d'un referèndum vinculant sobre la sortida d'Espanya de l'OTAN.

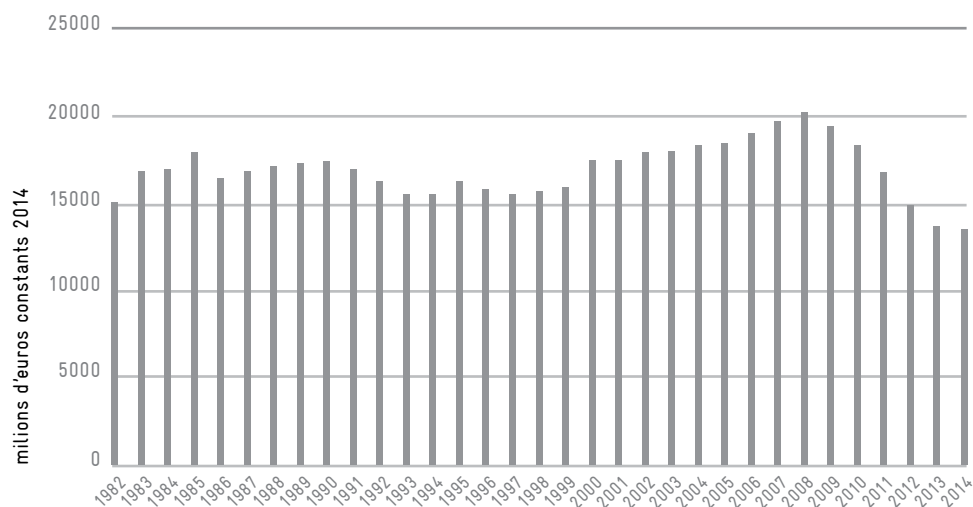
(PERE BRUNET)

21

Quins costos econòmics representa per a Espanya la incorporació a l'OTAN?

La incorporació d'Espanya a l'OTAN es va produir com a conseqüència de l'intent del cop d'estat militar de febrer de 1981, encara que sens dubte existia una raó de més pes: impedir que l'Estat espanyol se situés fora del bloc occidental capitalista. Hi havia també la necessitat de transformar les forces armades en dos sentits: el primer, modernitzar els diferents cossos, especialment els seus alts comandaments, la majoria dels quals procedien de l'etapa de la dictadura franquista, i fer-los compatibles amb el respecte a la Constitució; el segon, que és el que aquí ens ocupa, el destinat a renovar l'armament per tal que les forces armades poguessin ser compatibles amb les dels altres països socis de l'OTAN i així poder participar en igualtat de condicions en les intervencions militars a l'exterior. Això es va dur a terme mitjançant un fort increment de la despesa militar.

Per tenir una perspectiva més real de la despesa militar des de l'entrada d'Espanya a l'OTAN fins a l'actualitat, en un període tan llarg (vint-i-dos anys), hem convertit les pessetes corrents a euros constants de 2014. Com mostra la gràfica 1, la despesa en defensa a partir de 1982 va augmentar ràpidament durant els primers anys; així, el 1985 ja s'havia incrementat un 18,6%. Posteriorment, a partir de 1996, amb l'adquisició dels grans programes d'armaments duta a terme per enfortir la presència de les forces armades espanyoles a l'OTAN, l'augment encara va ser més significatiu, fins arribar a la xifra de 20.174 milions d'euros constants, un increment d'un 32,3%. Aquests programes van tenir la seva expansió més important amb el primer govern del Partit Popular de José María Aznar,

Gràfica 1. Despesa militar de l'Estat espanyol 1982-2014. Dades³⁰ en euros constants de 2014.

sota la denominació de Programes Especials d'Armaments (PEA). Eren grans programes pensats per fer compatibles les forces armades espanyoles amb els exèrcits dels països socis de l'OTAN. Alguns d'aquests programes eren projectes europeus de fabricació conjunta entre diversos països, com l'avió de combat EF-2000, l'avió de transport A400M, i altres que, tot i que es fabricaven íntegrament a Espanya, responien a programes europeus, com els helicòpters de combat Tigre i NH-90, i tota una tirallonga de blindats Lleopard i Pizarro, vaixells de guerra, fragates F-100, submarins S-80, un vaixell de 27.000 tones de projecció estratègica, a més dels míssils, torpedes i altres armes associades a aquests programes. Eren programes de llarga durada, a desenvolupar en un termini d'entre quinze i vint-i-cinc anys, amb uns costos inicials que es van avaluar llavors en uns 20.000 milions d'euros. Uns PEA que encara avui continuen vigents amb un cost molt superior, 36.000 milions, ja que, a causa del seu elevat cost i de dificultats pressupostàries per pagar

(es deuen a les indústries militars uns 30.000 milions), s'han patit retards i s'ha incrementat el seu cost final.

Una despesa militar que, és cert, ha disminuït des de l'inici de la crisi el 2008 (crisi que encara avui perdura) però que pot tornar a augmentar, ja que els Estats Units continuen pressionant els seus socis europeus perquè augmentin la seva despesa en defensa, tal com es va acordar en la cimera de l'OTAN a Gal·les de 2014: la despesa en defensa dels estats ha d'arribar al 2% del PIB l'any 2023. Això per a Espanya representaria sobrepassar els 20.000 milions d'euros anuals en despesa militar.

Per tant, no hi ha cap dubte que l'entrada a l'OTAN ha representat i segueix representant una enorme despesa addicional per a l'erari públic espanyol que, sens dubte, ha anat en detriment del desenvolupament de l'economia productiva i per tant, del desenvolupament de la població.

(PERE ORTEGA)

22

Quins són els acords bilaterals Espanya-Estats Units?

Els acords hispano-estatunidencs de 1953 englobaven tres acords: el primer es referia al subministrament de material militar nord-americà a Espanya, el segon feia referència a l'ajut econòmic i el tercer, a la instal·lació de diverses bases navals i terrestres en territori espanyol. La signatura d'aquests acords va suposar per a la dictadura de Franco una legitimitació i un reconeixement internacional al règim; el règim va apuntalar la seva internacionalització a través d'aquests acords amb els Estats Units. Aquests acords van estar vigents entre 1953 i 1970 i tenien una clàusula secreta, que no es va conèixer fins anys després, i que permetia als Estats Units poder activar i utilitzar les bases enfront de qualsevol amenaça o agressió comunista, sense tenir l'obligació d'informar el govern espanyol dels propòsits que tenien i sense cap obligació d'ajut americà en cas de conflicte propi espanyol.³¹

Per a amplis sectors de la població espanyola aquests acords representaven el suport internacional més important a la dictadura. Aquest suport nord-americà al regim franquista, a través dels acords bilaterals, juntament amb el suport nord-americà a altres règims dictatorials, explica el sentiment (imperant entre la població espanyola) antiamericana i antibases militars americanes, sentiment que ha perdurat fins bastants anys després de la mort del dictador.

En els debats dels anys previs al referèndum el sentiment antiamericana pesava molt en el rebuig a les bases i a la pertinença a l'OTAN. Cal també tenir present que no existia un sentiment equivalent contra el Pacte de Varsòvia, segurament a causa de la poca penetració ideològica de la

guerra freda, a una baixa percepció de l'amenaça soviètica i a la forta implicació del partit comunista espanyol en la lluita antifranquista.

Els acords de 1953 van ser substituïts pel Conveni d'Amistat i Cooperació de 1970, l'element més significatiu del qual és que les bases americanes, que fins llavors eren d'utilització conjunta però sota control exclusiu nord-americà, passaven a ser bases de propietat espanyola i se n'autoritzava l'ús per part dels americans mitjançant acords complementaris.³² L'any 1976, ja mort Franco, els acords bilaterals van passar a ser un Tractat d'Amistat i Cooperació, el qual incorpora en l'article I apartat 3 l'acord que les forces nord-americanes no introduiran i no emmagatzemaran en territori espanyol municions tòxiques, elements d'armes biològiques o armes nuclears. Cal suposar que aquest article és fruit de l'accident de Palomares de 1966, que va posar de manifest el desconeixement per part de les autoritats espanyoles sobre què estaven fent els Estats Units en territori espanyol, en concret si estacionaven o traslladaven armament nuclear. Aquest nou tractat va representar un impuls a la monarquia.

Després del tractat de 1976 hi va haver un nou acord bilateral el 1982; d'aquest acord es pot destacar el conveni de cooperació en matèria de defensa que recull la necessitat de modernitzar les forces armades espanyoles. En aquest marc els Estats Units es comprometien a vendre material militar sobrant i excedent a l'exèrcit espanyol. L'acord recull igualment la necessitat de cooperar en matèria d'indústria militar.³³

El 1988 se signen els últims acords bilaterals, ara sí, solament en matèria de defensa; els acords reflecteixen la nova situació internacional i de política interior espanyola: governa el PSOE, Espanya s'ha incorporat a l'OTAN i a la Comunitat Econòmica Europea. Aquest conveni recull els fonaments per al tancament de les bases aèries de Torrejón i Saragossa, supedita novament la instal·lació, emmagatzematge o introducció d'armament nuclear en territori espanyol a l'acord del govern espanyol, i a més prohibeix sobrevolar l'espai aeri espanyol amb material nuclear a bord. Així mateix aquest conveni eximia tant a bucs com a aeronaus

de ser inspeccionats, fet que equival a permetre la introducció o trànsit d'armament nuclear en territori espanyol.

Aquest últim acord de 1988 ha estat posteriorment modificat a través dels protocols d'esmena al conveni de 2002, 2012 i 2015. La modificació de 2002 redueix quasi en un 47% la presència de personal militar i civil nord-americà en territori espanyol; l'objectiu de la modificació de 2012 va ser la contribució espanyola al sistema de defensa antimíssils de l'OTAN, i s'autoritza, amb aquesta finalitat, que els Estats Units puguin utilitzar la base de Rota per a les seves fragates i destructors; amb la modificació de 2015, Morón es convertirà en la base permanent de les forces nord-americanes de reacció ràpida per a l'Àfrica, i s'incrementarà el nombre de militars i dotacions a la base.

(TICA FONT)

23

Va establir l'OTAN relacions amb la dictadura franquista?

Encara que formalment la dictadura franquista no va arribar a entrar a l'OTAN, compartia amb els membres de l'Aliança el mateix fervor anticomunista: coincidien tots a considerar el comunisme com una amenaça per a la pau mundial. A més, els Estats Units, com a líder de l'Aliança, tenia interès estratègic a situar i controlar bases a la Mediterrània. Aquests interessos comuns van promoure l'establiment de relacions bilaterals entre Espanya i els Estats Units i van influir perquè el món tingués una visió menys negativa de la dictadura, jugant a favor seu i establint les bases que més endavant van aplanar el camí per a l'entrada de l'Estat espanyol a l'OTAN el 1982.

Els objectius mutus van afavorir que els Estats Units obrís la seva política exterior i establís contacte amb la dictadura, tot i les reticències de l'opinió pública nord-americana i del mateix president Truman. Les relacions es van concretar amb el president Eisenhower, el mandat del qual va començar el 1953, quan es va signar el primer pacte bilateral, l'anomenat Pacte de Madrid.

El pacte de 1953 permetia la ubicació de les forces armades nord-americanes en territori espanyol a través de la construcció de bases que poguessin ser utilitzades conjuntament.³⁴ S'ha acusat el tractat de subordinar la sobirania espanyola en diversos aspectes, en el militar per la facilitat que es concedia a les tropes dels Estats Units per ubicar-se en territori espanyol, i en el jurídic (molts punts del qual van ser acordats en secret) per permetre que al personal militar i civil nord-americà des-

plegat a Espanya se li apliquessin les lleis militars del seu país i no les de l'Estat espanyol.

La signatura del Pacte de Madrid va facilitar que la dictadura iniciés una etapa d'obertura o adhesió al món occidental a través de la seva primera potència, tot i el rebuig europeu a la seva entrada en molts organismes internacionals.

Aquest pacte bilateral el seguirien d'altres, entre els quals destacaria la signatura de la Declaració Conjunta el 1963, on es reconeix que la seguretat i la integritat de cada un dels estats són necessàries per a tots dos i, per tant, s'afirma la intenció d'establir una estreta cooperació militar, econòmica i política. Amb la declaració es demostra la confiança de Washington en el que ja es considera un aliat estratègic, que era reconegut com a tal al si de la mateixa OTAN. D'aleshores ençà, els Estats Units sondejarien amb els altres estats membres l'entrada de la dictadura a l'Aliança, que no acabaria de ser admesa per la seva relació amb la resta de feixismes europeus durant la Segona Guerra Mundial.

El tractat de 1953 es va renovar amb la signatura del Conveni d'Amistat i Cooperació de 1970,³⁵ on s'estableix la propietat plena de l'Estat espanyol sobre les bases d'ús conjunt i s'autoritza certes facilitats als Estats Units. La dictadura recupera així certa sobirania perduda amb pactes anteriors.

El 1976, un any després de la mort del dictador, el pacte de 1953 es converteix en el Tractat d'Amistat i Cooperació, en què el govern dels Estats Units es comprometia a ressaltar al si de l'OTAN el valor de l'aportació espanyola en matèria de defensa. Aquest tractat estableix una política continuïsta i un nexa entre els acords de la dictadura franquista amb els Estats Units i la seva entrada a l'Aliança, que va estar sobre la taula durant els anys de negociacions bilaterals entre els dos països.

Els acords establerts entre la dictadura i el govern dels Estats Units mostren la manera d'actuar del líder de l'OTAN i de la mateixa organització. Mentre que alguns països no veien amb bons ulls l'entrada del franquisme pel seu paper durant la Segona Guerra Mundial i per tractar-se

d'un règim feixista, no van plantejar tants inconvenients per acceptar altres dictadures ja establertes com la de Salazar a Portugal, adherida el 1949 a l'OTAN, o la seva col·laboració amb règims similars, amb escasses garanties democràtiques, com Turquia i Grècia.

L'adhesió definitiva de l'Estat espanyol a l'OTAN el 1986 va fer possible l'accés de l'Aliança a les bases espanyoles, on els Estats Units ja tenien facilitats d'ús, i va afermar així els interessos geoestratègics dels membres de l'Aliança a la Mediterrània i l'ús permanent de les bases. És per aquesta raó que hem inclòs en aquest treball la descripció i situació actual de les bases militars que formalment no són de l'OTAN, sinó d'ús dels Estats Units.

(AINHOA RUIZ)

Quines són les bases militars de l'OTAN a l'Estat espanyol?

Les bases militars són un element essencial per dur a terme una missió bèl·lica; per exemple, la invasió de l'Iraq o la de l'Afganistan no es podrien haver dut a terme sense les bases militars de Turquia, Alemanya, Diego Garcia, Aràbia Saudita o els estats del Golf. Les bases també són utilitzades com a plataformes de llançament de maniobres militars, com a centres de coordinació de missions d'intel·ligència, com a espais d'entrenament o per a operacions conjuntes d'ensinistrament. Algunes bases han estat utilitzades com a espais on desenvolupar operacions d'intel·ligència com seria el cas de la xarxa Echelon, xarxa que supervisa el tràfic de comunicacions per correu electrònic, telèfons o altres dispositius d'intercanvis de dades. En aquests últims anys algunes bases militars dels Estats Units també han estat utilitzades com a centres de detenció extrajudicial, de tortures o de transport de persones, com és el cas de les bases de Guantánamo o Diego Garcia (un atol situat a l'Oceà Índic).³⁶

Les bases militars s'adapten als canvis als camps de batalla; la tendència actual és la de crear noves bases per a escenaris internacionals a l'Àsia central, l'Orient Mitjà i l'Àfrica, i bases més reduïdes o centres més petits.

El 1953, en plena dictadura franquista i en el context de la guerra freda, Espanya i els Estats Units van signar els Pactes de Madrid, segons els quals Espanya cediria territori per a la instal·lació de quatre bases militars nord-americanes (a canvi d'ajuda econòmica i militar) a Morón (Sevilla), Saragossa, Torrejón de Ardoz (Madrid) i Rota (Cadis).

Base àrea de Morón

El 80% de la base està sota comandament nord-americà, concretament sota control de la Força Aèria dels Estats Units (USAF), en aplicació dels Pactes de Madrid de 1953 signats sota la dictadura franquista i les seves posteriors actualitzacions.

La USAF és la major força aèria del món i tecnològicament la més sofisticada, assumeix funcions d'operacions de dissuasió nuclear, operacions especials, superioritat aèria, intel·ligència, vigilància i reconeixement global, superioritat a l'espai, comandament i control, superioritat al ciberespai, rescat de personal, atac de precisió global, assessoria i col·laboració militar, mobilitat aèria global i suport en el combat.

Estratègicament es considera important aquesta base perquè permet un ràpid desplegament. Des de la crisi de Cuba ha estat utilitzada en gairebé totes les crisis mundials: Vietnam, Kosovo, l'Iraq, Líbia o Síria.

Al juny de 2015 el govern espanyol va signar un acord amb els Estats Units pel qual Morón es converteix en la base permanent i base principal de les forces de reacció ràpida nord-americanes per a l'Orient Mitjà i l'Àfrica, per a l'anomenat comando AFRICOM; l'objectiu principal de Morón serà la protecció d'instal·lacions i personal nord-americà a l'Àfrica i a l'Orient Mitjà i la lluita contra el gihadisme i el terrorisme al Magreb i el Sahel, i en les operacions de suport contra el Daesh a Síria i l'Iraq.^{37,38}

Base aèria de Saragossa

Va ser utilitzada per la Força Aèria dels Estats Units (USAF) des de 1958 fins a 1994 i era una de les tres bases aèries de la USAF a Espanya durant la guerra freda, juntament amb les de Torrejón i Morón, en virtut dels Pactes de Madrid de 1953.

El 12 de febrer de 2004, l'Estat espanyol va recuperar el control sobirà de totes les instal·lacions militars que els Estats Units havien mantingut ocupades des de feia més de cinquanta anys.

Base aèria de Torrejón de Ardoz

En aquesta base es va construir la pista d'aterratge més llarga d'Europa, la seva funció era la d'acollir els bombarders de la Força Aèria Estratègica dels Estats Units, ser un centre logístic de transport aeri i un espai de reforç. Torrejón va ser la principal base aèria nord-americana a Espanya durant la guerra freda i treballava coordinadament amb les bases aèries d'Aviano (Itàlia) i Incirlik (Turquia).

Durant la campanya del referèndum de l'OTAN, moviments socials i grups polítics d'esquerres van debatre i van pressionar en contra de la presència de les forces militars nord-americanes en territori espanyol i reivindicaven el tancament de les bases militars. La base de Torrejón es va transformar en el focus principal de la lluita pel tancament de les bases militars; l'altre focus es va centrar en la denúncia dels pactes Espanya-Estats Units de 1953. Aquests pactes es van convertir en el símbol de la cooperació franquista amb els nord-americans, i, per tant, trencar amb el passat franquista exigia trencar amb aquests acords i tancar les bases militars nord-americanes en territori espanyol.

El resultat del referèndum sobre la permanència a l'OTAN i les lluites d'aquells anys van portar el govern a negociar els acords reduint la presència militar dels Estats Units al nostre territori: en concret es va insistir que s'havien de retirar els F-16 de la base de Torrejón com a condició per renovar els acords.

El 1988 es va anunciar que s'havia arribat a un acord i que la USAF abandonaria la base en tres anys. L'anomenada primera guerra del Golf de 1991 va retardar-ne la sortida i Torrejón va ser utilitzada per a la intervenció i invasió de l'Iraq. El 21 de maig de 1992 Torrejón va ser retornada a Espanya, encara que fins al 2004 hi va haver presència nord-americana a la base.

Base aeronaval de Rota

Consta d'un port naval militar i un aeroport militar d'ús compartit. La base ofereix serveis de càrrega, combustible i suport logístic als Estats Units i a altres membres de l'OTAN.

Aquesta base naval alberga els quatre destructors que constitueixen el component marítim de l'escut antimíssils de l'OTAN. Aquests quatre destructors estan dotats del sistema de combat AEGIS i míssils SM-3 que poden interceptar míssils procedents d'estats enemics o grups terroristes. Els països més preocupats per aquest escut són Rússia i països de l'Orient Mitjà com l'Iran. L'objectiu d'aquest sistema de destructors és el de repel·lir qualsevol atac amb míssils mitjançant el seu escut antimíssils, però també es pot utilitzar per reproveir de combustible en alta mar helicòpters de combat o servir com a plataformes avançades de drons.

El govern espanyol va oferir el port de Rota per ocultar, reproveir o reparar vaixells i submarins de propulsió nuclear.

Des de 1985 fins a l'actualitat, diversos grups, partits d'esquerres, sindicats, pacifistes, objectors, etc., han protagonitzat marxades anuals de protesta per la presència de militars i armes nord-americanes en aquest port.

Base militar de Bétera

Aquesta base acull el quarter general del Cos de Desplegament Ràpid de l'OTAN, que pot desplegar-se en qualsevol lloc del món en menys d'una setmana i dirigir i coordinar forces de milers de militars.

La base de Bétera el 2005 va rebre el vistiplau del comandament militar de l'OTAN per formar part de la sèrie de casernes que assumeixen el comandament rotatori semestral de les forces terrestres de la Força de Resposta de l'OTAN (NRF).

La base de Bétera ha estat escenari de manera regular de diverses protestes per part de grups antimilitaristes que en demanen el tancament.³⁹

25

És cert que les bases militars són una font de creació de llocs de treball?

No és cert. De fet, els darrers anys s'han perdut molts llocs de treball. L'origen d'això és l'errònia confiança, per part de l'Administració, en el fet que la mera existència de les bases generaria ocupació al seu entorn.

Base de Rota

La base de Rota ha demostrat al llarg de la seva història poca estabilitat pel que fa al manteniment dels llocs de treball i globalment s'hi ha produït una pèrdua d'ocupació.⁴⁰ Fins a finals dels anys vuitanta, la base donava feina a uns 2.500 treballadors civils espanyols. L'any 1997 la plantilla ja havia baixat fins a 1.600 treballadors. I aquell any es va reduir, encara més, fins a 1.200 llocs de treball.

L'any 1979 va marxar de Rota més del 31% del personal nord-americà i, com a conseqüència, es perderen 114 llocs de treball i la localitat va patir un col·lapse econòmic a tots els nivells. Diu Rocío Piñeiro:⁴¹ «el tema de los despidos una vez más demuestra la dependencia total que tiene Rota de la instalación militar norteamericana, ya que estos trabajadores no pueden ser reabsorbidos al carecer la villa de industrias que tengan capacidad para recolocarlos. Uno de los principales fallos de la política económica del gobierno franquista en esta área fue no crear industrias estratégicas que supusieran un impulso para el resto de los sectores económicos, dejando así Rota abandonada a la dependencia de la base». Cap dels posteriors governs espanyols no s'ha esforçat a pal·liar aquesta situació.

Base de Morón

L'any 2013 l'arribada dels primers 500 marines no va suposar més llocs de treball a Morón. Ben al contrari,⁴² el setembre de 2013, Vinnell-Brown & Root (VBR), l'empresa contractada pel Pentàgon que dona servei a les tropes nord-americanes, va acomiadar 66 treballadors.

Els successius increments del contingent militar no han capgirat la situació. Els treballadors de la base han reclamat reiteradament a l'Administració que garanteixi els llocs de treball. Després d'haver patit tres ERO, amb 300 treballadors acomiadats (el 50% de la plantilla), el president del comitè d'empresa ha senyalat⁴³ que la posició del govern espanyol és «insatisfactòria» perquè no ha tingut interès a aprofitar el tercer protocol d'esmena per garantir l'estabilitat en l'àmbit laboral. En definitiva, per «restituir la plantilla als nivells existents quan no hi havia un contingent tan ampli de militars com el que s'autoritza ara». VBR ha presentat⁴⁴ tres ERO des de 2010, amb l'objectiu de reduir la plantilla a 310 treballadors des dels 594 inicials. Segons el comitè d'empresa de la base, el govern espanyol accepta les demandes de l'Administració dels Estats Units sense reclamar res a canvi.

(TERESA DE FORTUNY)

26

El fet de formar part de l'OTAN implica riscos per a la població?

La forta implicació de l'Estat espanyol en les activitats de l'OTAN fa del nostre país un objectiu militar de primer ordre. A tall d'exemple, ens serviran les bases de Rota i Torrejón de Ardoz. Hem inclòs la base de Morón de la Frontera malgrat que no és una base de l'OTAN sinó dels Estats Units (vegeu pregunta 23).

Base aeronaval de Rota

Quan l'Administració Obama va planificar la instal·lació d'un escut antimíssils en territori europeu, va proposar-ne la integració en els sistemes de defensa de míssils de l'OTAN. L'Aliança va acollir molt bé la proposta i es consensuà que l'escut antimíssils nord-americà a Europa havia de formar part de qualsevol futura estructura de defensa antimíssils de l'OTAN⁴⁵ i que en representaria una valuosa aportació.

El component naval de l'escut s'ha ubicat a la base de Rota (Cadis), fet que implica un increment del pes de l'Estat espanyol a l'OTAN. Això converteix el nostre país en un objectiu militar de primer ordre per als potencials enemics dels Estats Units, ja que l'OTAN és percebuda com una organització militar comandada pels Estats Units. La possibilitat d'un atac militar o terrorista a la zona augmenta. Per extensió, tota la península Ibèrica esdevé més insegura. De fet, la memòria⁴⁶ d'activitat de la Fiscalia General de l'Estat de l'any 2011 ja contenia un advertiment seriós. S'hi afirmava que la possibilitat d'atemptats al territori estatal havia crescut fonamentalment a causa de la notícia de la instal·lació de l'escut

a Rota i l'ampliació de la base naval. Avaluava l'estat actual de l'amenaça de risc elevat.

D'altra banda, l'any 2011, ja iniciada la implementació de l'escut, l'aleshores president rus Medvèdev afirmava que,⁴⁷ si fos necessari, la Federació Russa desplegaria míssils mòbils (entre ells, els míssils Iskander a l'àrea de Kaliningrad) que asseguressin la destrucció del component europeu de l'escut, una part del qual és a Rota.

Base aèria de Torrejón

La base aèria de Torrejón serà la futura seu del Centre d'Operacions Aèries Combinades (COAC), nou centre operatiu de l'OTAN.⁴⁸ La funció del COAC serà controlar l'espai aeri del sud d'Europa, de les Açores a l'est de Turquia, de les costes líbies a la frontera sud alemanya. La missió primordial serà la planificació, direcció, coordinació, supervisió, anàlisi i informació de les operacions de defensa aèria. També podrà destinar gran part del seu personal a contribució de la gestió de crisis i conflictes.

A Torrejón es rebrà informació de més de 90 radars i de 20 centres de conducció situats en els països a cobrir (Albània, Bulgària, sud de França, Grècia, Croàcia, Estat espanyol, Hongria, Itàlia, Portugal, Romania, Eslovènia, Turquia...). Es disposarà de 37 avions caces durant les vint-i-quatre hores del dia situats tant a Torrejón com en altres 26 bases de l'OTAN a la Mediterrània.

La cimera de l'OTAN de l'any 2010 a Lisboa va fixar les funcions del COAC i es va acordar que l'espai aeri aliat a Europa es controlés des de dos centres d'operacions, un a l'Estat espanyol i l'altre a la localitat alemanya d'Uedem.

El COAC s'ubicarà en un búnquer subterrani.

A més, Espanya serà clau en el rol de policia internacional de l'OTAN. El búnquer de Torrejón⁴⁹ acollirà el principal centre de comandament del nou exèrcit de desplegament ràpid de l'OTAN. Serà una força especial mobilitzada en tot moment, de molt alta disponibilitat, composta d'uns 5.000 efectius terrestres amb suport aeri i naval i que podrà inter-

venir en qualsevol escenari en un termini màxim de quaranta-vuit hores. Soldats espanyols de la caserna de Bétera faran el primer torn d'aquest contingent.

Base aèria de Morón de la Frontera

Des de juliol de 2015, Morón és la principal base d'Africom, el comandament nord-americà per a les operacions a l'Àfrica. Morón acull la força de resposta ràpida dependent d'Africom.

Que el centre d'operacions del Pentàgon a l'Àfrica estigui a l'Estat espanyol ens col·loca en una situació de risc a causa de les potencials represàlies pels atacs que surtin de Morón.

(TERESA DE FORTUNY)

27

Quina és la relació entre l'OTAN i la xarxa clandestina terrorista Gladio?

Durant la guerra freda la lluita anticomunista de l'OTAN va donar lloc a aliances i actes propis de la dreta més radical. Aquest va ser el cas de la xarxa Gladio, d'estructura paramilitar, en la qual s'aglutinaven membres de la CIA, de l'MI6 (servei secret d'intel·ligència britànic), de grups d'extrema dreta i de l'OTAN. Inicialment la xarxa es va crear a la Gran Bretanya per lluitar de manera clandestina contra els nazis, però va continuar actuant durant la guerra freda, aquesta vegada per enfrontar-se a l'amenaça comunista als països de l'Europa del teló d'acer.

L'objectiu de la xarxa Gladio durant la guerra freda va ser frenar l'ascens dels partits comunistes a l'Europa occidental mitjançant actes terroristes, sabotatges i assassinats en el que es va anomenar «estratègia de tensió», establint aliances amb grups d'extrema dreta i expandint les seves accions per diversos països d'Europa.

Les primeres operacions de la xarxa van esdevenir a Itàlia, un dels països on més intensament es reproduiria la batalla ideològica de la guerra freda. L'aliança entre el PCI i el PSI en el Fronte Democratico Popolare gaudia de popularitat de cara a les eleccions de 1948, per la qual cosa Gladio va desenvolupar tota una campanya de guerra bruta per impedir el seu ascens, donant suport a la dreta del partit Democrazia Cristiana (DCI), en el qual participaven alguns reconeguts feixistes. La dreta de la DCI va guanyar les eleccions de 1948 i un any després Itàlia va ser convidada a entrar a l'OTAN.

Les operacions de Gladio a Itàlia van durar diverses dècades i es van intensificar davant la possibilitat de l'ascens dels comunistes en les successives eleccions. La guerra bruta va incloure des del suport econòmic al partit DCI i campanyes de difamació contra líders de l'esquerra, passant per accions paramilitars, com l'entrenament de membres de la xarxa per part dels serveis secrets dels Estats Units i de la Gran Bretanya, presència militar, com l'ocupació de Roma durant el mes de maig de 1964, fins arribar a detencions il·legals, atacs a periòdics que s'atribuïen a l'esquerra i atemptats terroristes, entre els quals van destacar els atemptats de Bolonya de 1980 pels quals van ser condemnats integrants de grups d'extrema dreta.⁵⁰ En les investigacions s'ha involucrat Gladio en intents de cop d'estat.

L'existència de Gladio va ser investigada i provada pel jutge italià Felice Casson el 1984 en relació a les irregularitats que presentava el judici sobre l'atemptat terrorista de Peteano (1972). El 1990 va ser reconeguda pel primer ministre italià de la DCI Giulio Andreotti, investigada per diversos països i condemnada pel Parlament europeu en resolució del 22 de novembre de 1990.⁵¹ En la resolució s'establia: el nexa entre l'OTAN i Gladio, l'operativitat de Gladio en diversos països europeus, la il·legalitat i clandestinitat de l'organització, la relació entre serveis secrets militars de diversos estats i la manca total de control democràtic. La resolució instava al desmantellament de Gladio per part de les estructures d'estat implicades.

Només Itàlia, Suïssa i Bèlgica van realitzar investigacions públiques relacionades amb Gladio. El Senat italià ho ha investigat durant gairebé quaranta anys. A Espanya s'ha relacionat la xarxa clandestina amb els atemptats d'Atocha de 1977 oficialment atribuïts a grups d'extrema dreta, on es va assassinar diversos advocats laboralistes a les oficines de CCOO i del PCE.⁵² Resulta estrany que els serveis secrets espanyols (CESID) no coneguessin l'existència de la xarxa Gladio i que, per tant, Calvo Sotelo, que va introduir el país a l'OTAN, i Felipe González, que l'hi va mantenir després del referèndum, no tinguessin notícies de l'existència de Gladio.⁵³

(AINHOA RUIZ)

28

Ha actuat l'OTAN en missions fora de les seves fronteres?

A la carta de creació de l'OTAN de l'any 1949 s'estableix que l'organització només actuarà dins de les fronteres dels seus estats membres. No obstant això, l'any 1991, en la revisió del Concepte Estratègic, es preveu per primera vegada que l'OTAN pugui operar en zones de fora de les fronteres dels estats signants del Tractat, la qual cosa infringeix el propòsit pel qual va ser creada. Al llarg de la seva història hi ha nombrosos exemples d'operacions dutes a terme fora del territori:

- A Bòsnia i Hercegovina, on l'any 1992 l'OTAN va dur a terme per primera vegada una missió de combat, a la qual van seguir l'any 1995 les operacions Deadeye, Deliberate Force i Joint Endeavour (IFOR).
- A Kosovo, la missió KFOR (iniciada el 1999), de suport al manteniment de pau i reconvertida a partir de la independència del país (2008) en una missió de formació de les forces de seguretat kosovars.
- A l'Afganistan, l'operació Eagle Assist (2001-2002), de suport a la missió dels Estats Units com a resposta a l'atac de l'11-S, que va suposar la primera vegada en la història de l'OTAN en què es va apel·lar a l'article 5 de resposta comú a l'atac a un dels membres de l'organització. La va seguir la missió ISAF (2003-2014) i l'actual Resolute Support (iniciada el 2015) de suport a l'entrenament de les forces armades i cossos de seguretat afganesos.

- A la Mediterrània, l'operació Active Endeavour (iniciada l'any 2001), per a la vigilància del terrorisme mitjançant el control de les aigües de la Mediterrània.
- A Macedònia, les operacions compreses entre 2001 i 2003, Essential Harvest, per desarmar grups albanesos, Amber Fox, per donar protecció a observadors internacionals del procés de pau, i Allied Harmony, per proveir elements de vigilància en el nou govern.
- A l'Iraq, la missió de suport i formació de les forces iraquianes (de 2004 a 2011).
- Al Sudan, la missió de suport a la missió AMIS de la Unió Africana a la zona de Darfur (2005-2007).
- A Somàlia, la missió de suport a la missió de la Unió Africana a Somàlia (AMISOM), des de l'any 2007.
- A la Banya d'Àfrica, la missió Allied Provider (2008), seguida per l'Allied Protector (2009) i l'actual Ocean Shield, que des de l'any 2009 lluita contra la pirateria en aquella zona.
- A Líbia, l'operació Unified Protector (2011).
- A la frontera d'Ucraïna amb Rússia, la missió de vigilància aèria (des de l'any 2014), que inclou també vigilància sobre l'espai aeri dels països bàltics i dels Balcans.

En el moment de la seva creació, l'OTAN es va concebre com una organització defensiva per als estats signants, però un gran gir estratègic li va permetre iniciar accions ofensives fora de les seves fronteres, com les que s'han comentat, cosa que contravé el propòsit inicial. Cal tenir en consideració que aquest tipus d'operacions es dissenyen a través del Consell de l'Atlàntic Nord (NAC) de l'OTAN, amb seu a Brussel·les, format per representants permanents de cada un dels estats membres de l'organització, i que es reuneix setmanalment des de l'any 1952.

(GEMMA AMORÓS)

29

L'OTAN contribueix al militarisme europeu i mundial?

Una de les influències negatives que exerceix l'OTAN sobre Europa és l'existència dels interessos creats incrustats en la seva estructura militar: és l'anomenat «complex militar industrial», que tanta influència té sobre les polítiques dels governs en temes relacionats amb l'augment de la despesa militar, la carrera d'armaments, el militarisme i el comerç d'armes o la utilització de la força armada per resoldre els conflictes, així com les seqüeles negatives que aquests factors provoquen en el desenvolupament econòmic i social, tant d'Europa com de la resta del planeta.

La presència del lobby industrial es constata a la seu de l'OTAN a Brussel·les, on totes les grans indústries d'armament d'Europa i dels Estats Units tenen oficines obertes.

Els Estats Units, com a primera potència militar mundial, exerceixen pressions contínues sobre els països membres de l'OTAN perquè augmentin la seva despesa militar, ja que, segons els Estats Units, les capacitats militars de la resta de països de l'OTAN no estan prou dotades per fer front a la defensa dels interessos del bloc militar allà on estiguin amenaçats. L'increment de la despesa militar dels altres països membres els permetria participar en millors condicions en les missions a l'exterior i reduiria la dependència dels països europeus de l'OTAN respecte dels Estats Units. Aquestes pressions es van fer patents en el compromís adquirit per tots els països de l'OTAN a la cimera de Gal·les de setembre de 2014, en la qual es va acordar augmentar la despesa militar fins arribar al 2% del PIB dels estats membres de l'OTAN en un màxim de deu anys. En aquest aspecte cal constatar que, si aquesta mesura es dugués a terme,

la despesa militar dels estats membres de l'OTAN (que el 2014 va ser de 880.683.000 dòlars, el 50% del total de la despesa militar mundial) superaria el bilió de dòlars. Una despesa que no es correspon amb la proporció entre la població dels països de l'OTAN i la població mundial. Mentre la població dels països de l'OTAN és un 12,6% (917.120.000 habitants) de la població mundial, la despesa militar d'aquests països correspon al 50% de la mundial.

Considerant que els Estats Units utilitzen l'OTAN com un organisme de control mundial, aquesta colossal xifra està molt lluny de la dels països que competeixen en la geopolítica amb els Estats Units. Així, el 2014 Rússia va gastar 91.694.000 de dòlars i la Xina, 190.974.000. La despesa militar de l'OTAN sens dubte empeny aquestes potències cap a una escalada d'armaments que augura un món més conflictiu.

(PERE ORTEGA)

30

Coneixem el passat i el present del moviment per la pau.
Quin hauria de ser el seu futur?

El moviment per la pau durant l'últim segle s'ha organitzat al voltant de tres eixos. El primer d'ells, l'oposició a la guerra, es va iniciar a la Primera Guerra Mundial quan va començar un moviment antiguerres, del qual van néixer diverses organitzacions internacionals com War Resisters International, l'International Peace Bureau i la Lliga Internacional de Dones per la Pau i la Llibertat (WILPF). Oposició a la guerra que, tot i que es va mantenir, va ser feble durant la Segona Guerra Mundial, però que es va reprendre amb força durant la guerra freda i les guerres posteriors, especialment la del Vietnam o la invasió de l'Iraq. Després de la Segona Guerra Mundial, però especialment durant els anys de la guerra freda, va agafar especial rellevància el segon eix: les campanyes en favor del desarmament. En aquells anys van tenir lloc conferències de desarmament i es van dur a terme iniciatives per aconseguir compromisos internacionals que impedissin la investigació, el desenvolupament i l'ús de les armes nuclears tant per part dels països de l'OTAN com dels països del Pacte de Varsòvia. En les últimes dècades les campanyes en favor del desarmament s'han centrat en la prohibició de les mines antipersona, les bombes de dispersió o la utilització d'armes explosives en zones densament poblades. El tercer gran eix que ha centrat els esforços del moviment pacifista ha estat el de la desmilitarització. Durant la dècada de 1960 es van organitzar conferències internacionals sobre el dret a negar-se a participar en les guerres, el dret a l'objecció de consciència al servei militar obligatori i que aquest dret fos reconegut per les Nacions Unides. En l'actualitat la desmilitarització s'aborda mitjançant campanyes per reduir la despesa militar.

La dècada de 1980 va estar marcada pel perill d'una guerra nuclear limitada arran de la doble decisió de la Unió Soviètica i dels Estats Units d'instal·lar missils d'abast mitjà a banda i banda de la frontera que separava Europa en dos blocs antagònics. Dos objectius van marcar la trajectòria mobilitzadora del moviment per la pau: la desnuclearització d'Europa, tant l'occidental com l'oriental, i el respecte als drets civils i humans als països de l'Est.

Entre 1980 i 1982 van sorgir a Europa moltes organitzacions, entre elles l'END (European Nuclear Disarmament), una coordinadora d'organitzacions europees per la pau. L'END va trencar amb les barreres imposades pel teló d'acer, ja que actuava a l'Est i a l'Oest. Unia les mobilitzacions contra la instal·lació dels euromissils amb l'anhel d'una millor democràcia i la defensa de les llibertats civils i els drets humans als països de l'Est i de l'Oest. Tractava de fer realitat la defensa de la pau sobrepasant el Mur, eliminant les barreres entre els moviments civils a un costat i altre del teló d'acer, desenvolupant un fort vincle entre la lluita per a la desnuclearització i la lluita per a la democratització.

A Espanya, el 1982, el referèndum sobre la permanència a l'OTAN va marcar les primeres grans mobilitzacions postfranquistes. Les mobilitzacions que es van dur a terme durant els tres anys previs al referèndum van revitalitzar el teixit social espanyol, van sorgir noves organitzacions que van renovar el moviment per la pau i van impulsar l'objecció de consciència i la insubmissió a l'exèrcit, fins al punt que es va posar en qüestió la viabilitat del model d'exèrcit basat en el servei obligatori, d'una manera tan contundent que el moviment d'objecció de consciència espanyol es va convertir en el més potent del món.

El moviment per la pau va tornar a emergir amb l'oposició a la guerra de l'Iraq. Aquesta oposició era crítica amb el règim del dictador Saddam Hussein, alhora que se solidaritzava amb el poble iraquetà, secundava mesures diplomàtiques com les inspeccions de l'ONU i certes sancions selectives per evitar la guerra. Simultàniament, estenia la percepció que aquesta guerra tenia interessos ocults i no explicitats com l'apropiació del

petroli iraquetà. Les enquestes d'opinió, tant europees com nord-americanes, posaven de manifest que la majoria de la ciutadania mundial era contrària a aquesta guerra. Va ser un període en el qual es van crear noves organitzacions i coordinadores antiguerres tant presencials com virtuals.

Tot i les grans manifestacions (al voltant de vint milions de persones es van mobilitzar arreu del món), el moviment per la pau no va ser capaç d'evitar que els Estats Units, juntament amb altres aliats, ocupessin l'Iraq. Però l'estat d'opinió contrari que es va generar va obligar el govern de George Bush a presentar arguments a favor de la invasió, i quan aquest govern va sol·licitar l'autorització del Consell de Seguretat de l'ONU per iniciar la guerra al febrer de 2003, aquesta autorització els va ser denegada. Els Estats Units només van obtenir tres vots a favor (Gran Bretanya, Espanya i Bulgària).

El moviment per la pau no va poder evitar la guerra de l'Iraq, però va sortir reforçat ja que va demostrar la seva capacitat de mobilització i a més va ser capaç de posar en l'agenda de la geopolítica el fet que els conflictes es poden solucionar per altres mitjans diferents de la guerra.

En aquest sentit, el moviment per la pau continuarà oposant-se a la guerra com a instrument de política exterior dels estats. Continuarà advocant per la solució dialogada i negociada dels conflictes. Continuarà apostant per la noviolència. Continuarà treballant a favor del desarmament, de l'eliminació de les armes nuclears, de la paralització dels nous dissenys d'armes letals, a favor del control mundial del comerç d'armes (causa de guerres i crisis humanitàries). El moviment per la pau continuarà treballant per a la desmilitarització mundial, per a la reducció dels exèrcits, de la despesa militar i de la producció d'armaments, i finalment seguirà treballant per transformar la cultura de la violència i de la guerra en la cultura de la noviolència i de la pau, i seguirà treballant per instaurar nous valors respectuosos amb els drets humans i el dret humà a la pau.

(TICA FONT)

NOTES

1. Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación. Gobierno de España. *¿Qué es la Alianza Atlántica, qué es la OTAN?* <http://www.exteriores.gob.es/RepresentacionesPermanentes/OTAN/es/quees2/Paginas/QueeslaOTAN.aspx>
2. Noam Chomsky entrevistat per D. Mandic. «On the NATO Bombing of Yugoslavia». *RTS OnLine*, 25 d'abril de 2006. <https://chomsky.info/20060425/>
3. John Pilger. «John Pilger on why we shouldn't forget what happened in Yugoslavia». *New Statesman*, 14 d'agost de 2008. <http://www.newstatesman.com/europe/2008/08/pilger-kosovo-war-nato-serbs>. L'article fa referència al llibre de Carla del Ponte *The Hunt: Me and the War Criminals*.
4. Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación. Gobierno de España. «La Alianza Atlántica: estructura y objetivos». <http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/PoliticaExteriorCooperacion/ProyeccionAtlantica/Paginas/LaAlianzaAtlanticaEstructuraObjetivos.aspx>
5. Christian Laval i Pierre Dardot. *Común*. Barcelona: Gedisa, 2015.
6. T. de Fortuny i M. G. Serra (eds.). *L'OTAN, una amenaça global*. Barcelona: Icaria, 2010, p. 87.
7. Federation of American Scientists. *Status of World Nuclear Forces 2015*. <http://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>
8. SIPRI Yearbook 2015, *Armaments, Disarmament and International Security*. <http://www.sipri.org/yearbook/2015/11>
9. Robert S. Norris i Hans M. Kristensen. «US tactical nuclear weapons in Europe, 2011». *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2010, núm. 67, vol. 1, p. 64-73.
10. Robert S. Norris i Hans M. Kristensen. «U.S. nuclear weapons in Europe, 1954-2004». *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2004, núm. 60, p. 76.
11. Hans M. Kristensen. «General Confirms Enhanced Targeting Capabilities of B61-12 Nuclear Bomb», *Federation of American Scientists*, 23 de gener de 2014. <https://fas.org/blogs/security/2014/01/b61capability/>
12. Hans M. Kristensen. «Upgrades At US Nuclear Bases In Europe Acknowledge Security Risk». *Federation of American Scientists*, 10 de setembre 2015. <http://fas.org/blogs/security/2015/09/nuclear-insecurity/>
13. Esther Barbé. «La transición española: cambio y continuidad en la política exterior y de seguridad». *Papers, Revista de Sociologia*, 1990, núm. 33, p. 103-120. <http://www.raco.cat/index.php/papers/article/viewFile/25066/58171>
14. Dades obtingudes al web del Ministerio del Interior. Gobierno de España. <http://www.infoelectoral.interior.es/min/>
15. Convenio entre el Reino de España y los Estados Unidos de América sobre cooperación para la Defensa. Annex 3, norma 7. BOE, núm. 108, 6 de maig de 1989.
16. Javier Valenzuela. «EEUU almacenó hasta 200 bombas atómicas en sus bases en España entre 1958 y 1976». *El País*, 21 d'octubre de 1999.
17. Leon Panetta. «Estamos muy contentos de que España acepte nuestros destructores en Rota». *Publico*, 10 d'octubre de 2012.
18. Miguel González. «EEUU tendrá en Morón una fuerza de reacción rápida con 500 marines». *El País*, 19 d'abril de 2013.
19. «Rota: la punta de lanza del escudo». *El País*, 9 de febrer de 2014.
20. Miguel González. «EEUU pide prorrogar y ampliar su fuerza para África en Morón». *El País*, 19 de gener de 2014.
21. Miguel González. «Kerry firmará en Madrid el pacto que hará de Morón la gran base para África». *El País*, 26 de maig de 2015.
22. A. Villarino. «EEUU cuadruplica en ocho años su presencia militar en España con la ampliación de Morón». *El Confidencial*, 17 de juliol de 2015.
23. «Luz verde al despliegue permanente de más de 2.000 marines en Morón». *Granada Digital*, 17 de juliol de 2015.
24. A. Villarino. «EEUU cuadruplica en ocho años su presencia militar en España con la ampliación de Morón». *El Confidencial*, 17 de juliol de 2015.
25. Intervenció de Felipe González en el ple del Congrés del dia 29 d'octubre de 1981: «Las razones de González contra la OTAN». *El País*, 26 de febrer de 1986. http://elpais.com/diario/1986/02/26/espana/509756409_850215.html
26. Juan Antonio Martínez Sánchez. «El Referéndum sobre la permanencia de España en la OTAN». *UNISCI Discussion Papers*, núm. 26, maig de 2011.

27. Cronologia del Congrés dels Diputats:
<http://www.congreso.es/consti/constitucion/cronologia/index.htm>
28. Coalició democràtica (CD) agrupava diversos partits de centredreta: Aliança Popular de Manuel Fraga, Acció Ciutadana Liberal de José María de Areilza, el Partit Popular de Catalunya de Lluís Montal, i d'altres.
29. Pablo Sebastián. «El Pleno del Congreso inicia hoy el debate de adhesión a la OTAN». *El País*, 27 d'octubre de 1981.
http://elpais.com/diario/1981/10/27/espana/372985202_850215.html
30. Elaboració pròpia a partir de la base de dades «La despesa militar d'Espanya» del Centre Delàs d'Estudis per la Pau.
<http://www.centredelas.org/ca/base-de-dades/pressupost-militar-a-espanya/despesa-militar-d-espanya>
31. Esther Barbé. «La transición española: cambio y continuidad en la política exterior y de seguridad». *Papers, Revista de Sociologia*, 1990, núm. 33, p. 103-120. <http://www.raco.cat/index.php/papers/article/viewFile/25066/58171>
32. Convenio de Amistad y cooperación. BOE, núm. 231, 26 de setembre de 1970.
<http://www.boe.es/boe/dias/1970/09/26/pdfs/A15915-15918.pdf>
33. Federico Bordas Martínez. «Constantes en la política de seguridad y defensa de España. Los acuerdos hispano-norteamericanos. Del pacto de Madrid 1953 al escudo antimisiles 2013». I Congreso Internacional de Estudios Estratégicos y Militares. CIEEM. 2014. <http://estudiosmilitares.es/comunicaciones/Federico%20Bordas%20Mart%C3%ADnez.pdf>
34. Pilar Marcos. «Medio siglo de cooperación militar». *El País*, 26 de setembre de 2003.
http://elpais.com/diario/2003/09/26/espana/1064527216_850215.html
35. Convenio de Amistad y Cooperación. BOE, núm. 231, 26 de setembre de 1970.
<http://www.boe.es/boe/dias/1970/09/26/pdfs/A15915-15918.pdf>
36. Miguel Barral Rouco. «Diego García es la más importante base militar americana en el extranjero». *Mundiaro*, 7 d'octubre de 2014.
<http://www.mundiaro.com/articulo/sociedad/diego-garcia-mas-importante-base-militar-americana-extranjero/20141007144544023095.html>
37. Miguel González. «Kerry firmará en Madrid el pacto que hará de Morón la gran base para África». *El País*, 26 de maig de 2015.
http://politica.elpais.com/politica/2015/05/26/actualidad/1432669182_165793.html

38. Europa Press. «Gobierno aprueba mañana la enmienda al convenio con EEUU para el despliegue permanente de marines en la base de Morón». *lainformacion.com*, 28 de maig de 2015.
http://noticias.lainformacion.com/politica/ministros-gobierno/gobierno-aprueba-manana-la-enmienda-al-convenio-con-eeuu-para-el-despliegue-permanente-de-marines-en-la-base-de-moron_R4XeguMBPXR2r5cJ6w31u4/
39. *Toma la base de la OTAN de Bétera*.
<https://www.youtube.com/watch?v=BY5m7AfoQdE>
40. F. J. Román. «La base de Rota afronta una nueva reconversión». *El País*, edició d'Andalusia, 23 de maig de 2004.
41. M. del Rocío Piñeiro Álvarez. *Guerra y medio ambiente: una historia de la base aeronaval de Rota (desde 1953 hasta la actualidad)*. Tesi doctoral. Universidad de Cádiz, 2002.
42. Miguel González. «EEUU pide prorrogar y ampliar su fuerza para África en Morón». *El País*, 19 de gener de 2014.
43. «PSOE y trabajadores de Morón cierran filas en defensa del empleo ante la “falta de compromiso” del gobierno», *andaluciainformacion.es/Sevilla*, 16 de juliol de 2015.
44. Agencias. «El PSOE pide explicaciones a Morenés por la base de EEUU en Morón». *El País*, 5 de gener de 2015.
45. NATO Public Diplomacy Division. *Missile Defence Fact Sheet*, Press & Media Section, 21 de juny de 2011.
46. Silvia Tubio. «La Fiscalía advierte de “riesgo elevado” de acciones terroristas de la yihad». *lavozdigital.es*, 19 de setembre de 2012.
<http://www.lavozdigital.es/cadiz/v/20120919/cadiz/fiscalia-advierde-riesgo-elevado-20120919.html>
47. *Declaración de Medvédev sobre el sistema de defensa antimisiles de la OTAN en Europa*.
https://www.youtube.com/watch?v=K8ncoM_p_1w
«Rusia activará misiles móviles en sus fronteras si EEUU sigue adelante con el escudo». *Russia Today*, 23 de novembre de 2011.
<https://actualidad.rt.com/actualidad/view/35756-Rusia-activara-misiles-m%C3%B3viles-en-sus-fronteras-si-EE.UU.sigue-adelante-con-escudo>

48. J. Arias Borque. «Felipe VI visita el búnker secreto que controlará el sur de Europa». *Libertad Digital*, 19 de maig de 2015.
<http://www.libertaddigital.com/espana/2015-05-19/felipe-vi-visita-el-bunker-secreto-que-controlara-los-cielos-del-sur-de-europa-1276548354/>
49. Carlos del Castillo. «La OTAN mete a España en el centro de una “nueva guerra fría”». *Público*, 28 de setembre de 2015.
50. Silvia Nieto. «El atentado de la estación de Bolonia, epítome de los “años de plomo” en Italia». *ABC*, 2 d'agost de 2015.
<http://www.abc.es/internacional/20150802/abci-atentado-estacion-bolonia-aniversario-201508011700.html>
51. Diario Oficial de las Comunidades Europeas, núm. C324, 24 de desembre de 1990. *Resolución sobre el asunto Gladio*, 22 de novembre de 1990, p. 201-202.
http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1990_324_R_0186_01&from=ES
52. Ganser Daniele. *Los ejércitos secretos de la OTAN, la Operación Gladio y el terrorismo en Europa occidental*. Barcelona: El viejo Topo, 2010.
53. Francisco Mercado i Manuel Gracia. «Calvo Sotelo asegura que España no fue informada, cuando entró en la OTAN, de la existencia de Gladio». *El País*, 21 de novembre de 1990.
http://elpais.com/diario/1990/11/21/espana/659142019_850215.html